

Et heialiv kan være et hundaliv

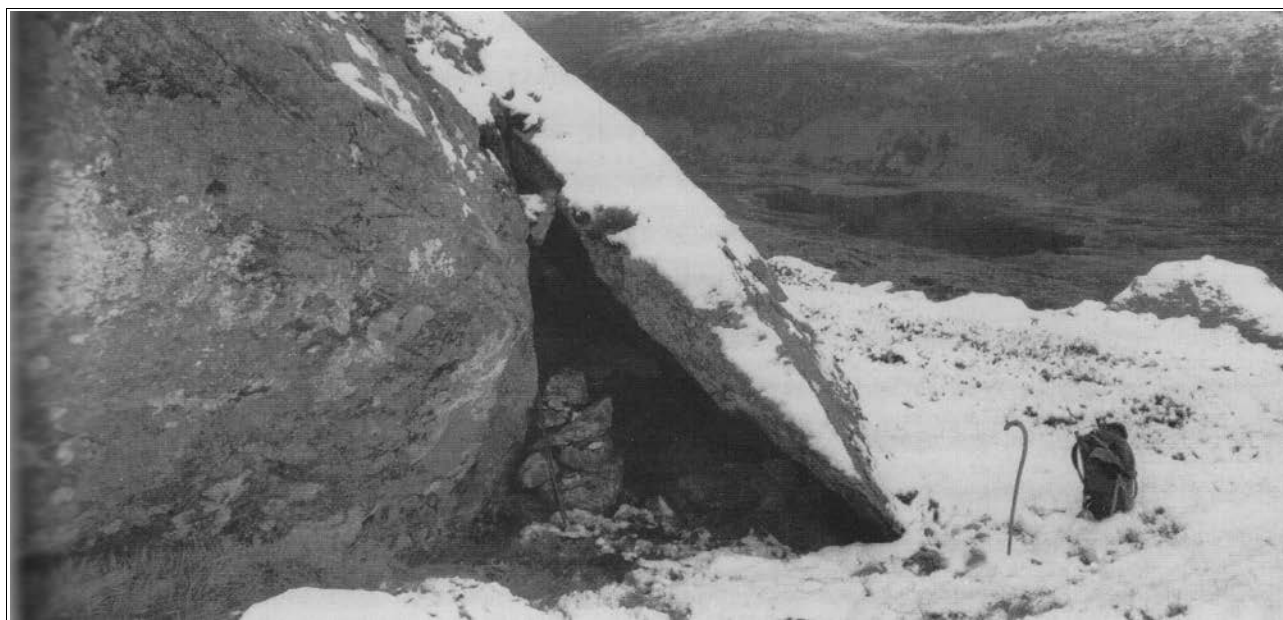
Glimt fra driftetraffikkens gamle saga
fram til sist på 1920-tallet

av

Paul Tengesdal

Her kan du lese om da det låg gjeterne og legegjetterne inne i heiene. Disse gjeterne overnatta på visse stader som blei kalla drifteleger, sammen med kreatura. Gjeterne flytte fra driftelege til driftelege heile sommeren, sammen med kreaturflokken. På hver driftelege var der enten en heller eller et halvtak eller en bu som gjeterne kunne ligge under. Kreaturflokken lå ute på legevollen. Fordi kreaturflokken blei driven fra den ene driftelega til den andre, blei kreaturflokken kalla for kreaturdrift. Det fantes flere slike driftelege i Bjerkreim, men de fleste fantes i høgheiene – for bjerkreimsbuer gjaldt det særlig Sirdals- og Setesdalsheiene.

GITLEHELLEREN

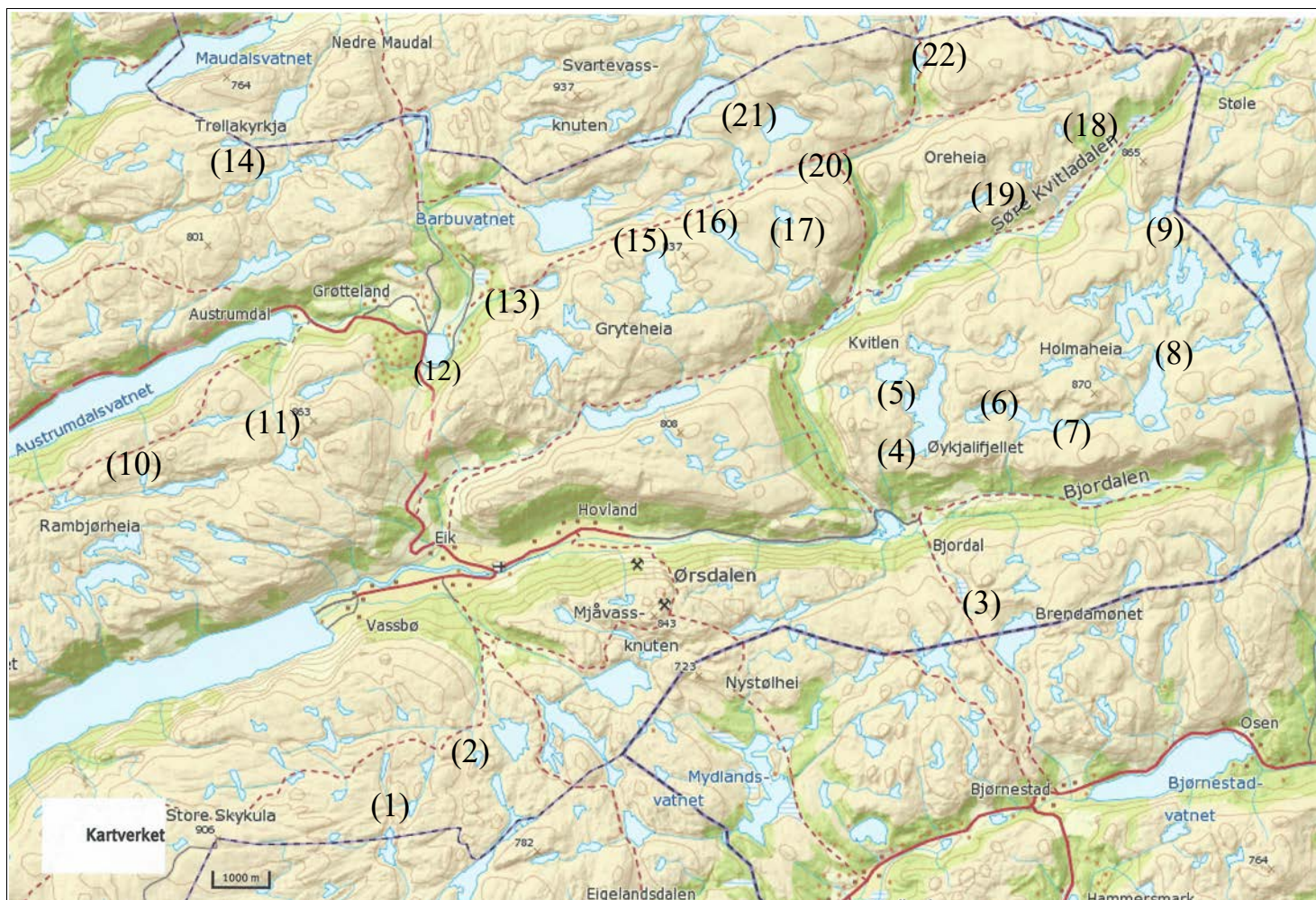
Denne helleren (15) ligg ved sida av driftevegen ca. 4 km aust for Stavtjørn. Hellenavnet kjem av den mest kjente kreaturhandleren i eldre tid Gisle Trondson Møgedal. Han var fødd i 1763, son til den navngjetne Trond Lauperak i Bjerkreim. Det var stor ferdsel av handelskarer og kreaturhandlere som fór framom Lauperak. Dette var nok årsaken til at den 10 år eldre broren Torleiv tok til i samme yrket. Seinere slutta Gisle seg til, trulig omkring 1780 da Gisle var 17 år

gammel. Dette dreiv de i lag inntil Gisle i 1796 gifta seg og flytte til Møgedal i Helleland.

Gisle var kreaturhandler og driftekar av den gamle skulen, som selde heile drifta til slakt i byene på Sørlandet, helst Kristiansand. Han er rekna som en av de første gjeterne som hadde med smale (sau) heimanfra og som dreiv dem tilbake til skilleplass kor eierne hentet dem. Dette regnes å starte omkring 1830.

På det meste hadde Gisle 400-500 dyr i driftene sine, både sau og storfe. De siste åra han dreiv, hadde han bare sau. Når en veit at driftekarane i de andre heiene der omkring alt lenge hadde hatt leiesmale, er det rimelig at Giske bruka samme driftemåten. Gisle døde i 1846, 83 år gammel.

DRIFTELEGENE I BJERKREIM KOMMUNE

Vassbø driftehei: (1)=Burknakleivlega, (2)=Slettheilega. Bjørdal driftehei: (3)=Kalvatolega, (4)=Steinbu, (5)=Storvasslega, (6)=Fiskeløyse, (7)=Perslega, (8)=Mønehelleren, (9)=Kvitlatjørnhelleren. Austrumdalen driftehei: (10)=Rambjørshelleren, (11)=Helleberg. Eikestølen: (12)=Stavtjørn, (13)=Raudehelleren. Grøtteland driftehei: (14)=Pigsteindalen. Brattebø driftehei: (15)=Gitleshelleren, (16)=Myrstølbrekka, (17)=Grastjørnhelleren. Kvitlen driftehei: (18)=Hellerstølen, (19)=Rumpetjørnhelleren, Homme: (20)=Hadvardshommi, (21)=Homstølen. Hovlandstølen: (22)=Gauteslega.

SLIK BODDE DE

Buforholdene under gjetingen var ytterst sparsomme. Dersom det fantes en heller i nærområdet av lega kor dyrene gjekk og beitet, så vart denne nytta til overnattingsplass. Andre stader kor slike ikke fantes vart det sett opp ei steinbu der ei steinblokk utgjorde den ene vegg. Taket var ofte av tre, tekt med never og torv.

Bodde de under en heller så vart det satt opp en steinmur som livdemur og tetta godt til med mose for regn og kald vind. Steinmuren skulle også holde dyra ute, de søkte gjerne dit i ruskevær, om de slapp til. Gjeterne holdt til på samme lega 2-7 dager inntil graset var oppbeitet og flyttet så til nest lege. Slike hellere og steinbuer nyttet gjeterne heile sommeren.

Vassbø driftehei:

(1)=Burknakleivlega

Ligg ca. 4 km S for Ørsdalen. Ligg i en hom under bratt fjell A for N-enden av Mørkavatnet. Heller med livdemur under steinblokk, plass til to. Mindre heller nær ved.

(2)=Slettheilega

Ligg ca. 3 km S for Ørsdalen. Ligg på A-sida av Sletthei. Heller med livdemur under stor seinblokk, plass til fire. Grasvoll.

Merknad:

På sørsida av Fiskeløyseknuten, er der ein heller med låg livdemur, plass til to-tre.

Hovlands heimehei:

Nystøl ligg ca. 3 1/2 km S for Ørsdalen. Ligg på en kolle høgt opp frå N-enden av Bessevatnet. 4x5 m vegger etter steinbu. 2x5 m grunnmur ligg 30 m lenger A. Grasvoll.

Bjordal driftehei:

(3)=Kalvatolega

Ligg ca. 1 km S for Bjordal. Ligg nederst i ura på V-sida av Kalvatoknuten. 4 m lang heller med livdemur under steinblokk, høg under taket. Grasvoll. Driftevegen Bjørnestad-Bjordal går framom her.

(4)=Steinbu

Ligg ca. 1 km N for Bjordal. Ligg like nedenfor utløpet av Storavatnet. Vegger etter 2,5x3 m steinbu.

(5)=Storvasslega

Ligg ca. 2 km N for Bjordal. Ligg i ei bukt på V-sida av Storavatnet. Gruppe av steinblokker på ein koll. Vegger etter 2x2,5 m stein og trebu. Grasvoll.

(6)=Fiskeløyse

Ligg ca. 2 km NA for Bjordal. Ligg på N-sida av V-enden av Ytre Fiskeløyse. Heller under steinhelle, plass til tre. I 1950-åra blei livdemuren fjerna og brukt til grunnmur for hytte ved sida av, no nedrast. Grasvoll.

(7)=Perslega

Ligg ca. 2 1/2 km NA for Bjordal. Ligg i en liten dal S for Ytre Fiskeløyse. Ring vidåpen heller under fast fjell. Stutt mur.

(8)=Mønehelleren

Ligg ca. 5 km NA for Bjordal. Ligg i en liten dal nær NA-sida av Stakkavatnet. Ring heller med livdemur under fast fjell, plass til to. Navnet kjem av at fjellet er spisst som et møne.

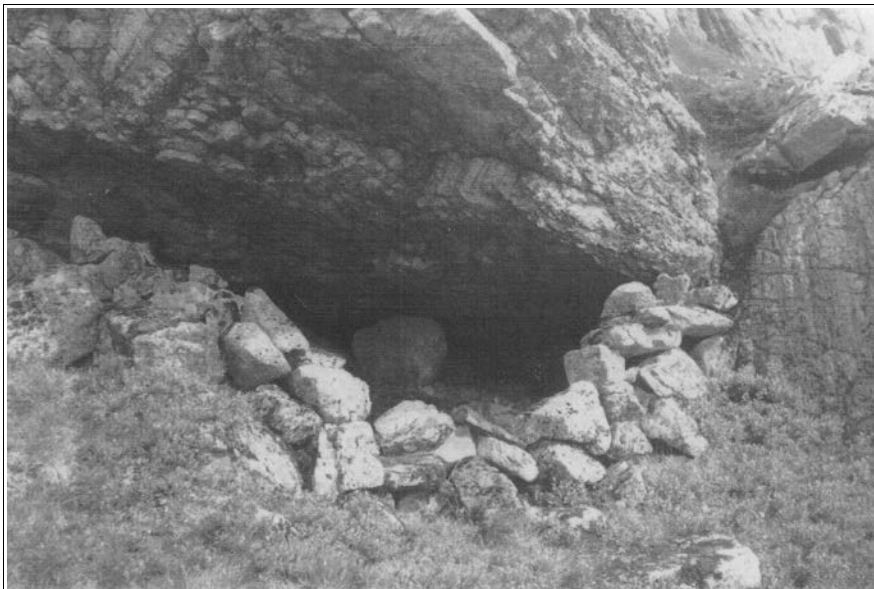
(9)=Kvitlatjørnhelleren

Ligg ca. 7 km NA for Bjordal. Ligg ved SA-bukta av Kvitlatjørn. Heller under steinblokk med livdemur, plass til to. Navnet kjem av at tjørna ligg nær stupkanten mot søre Kvitladalen.

Austrumdalen driftehei:

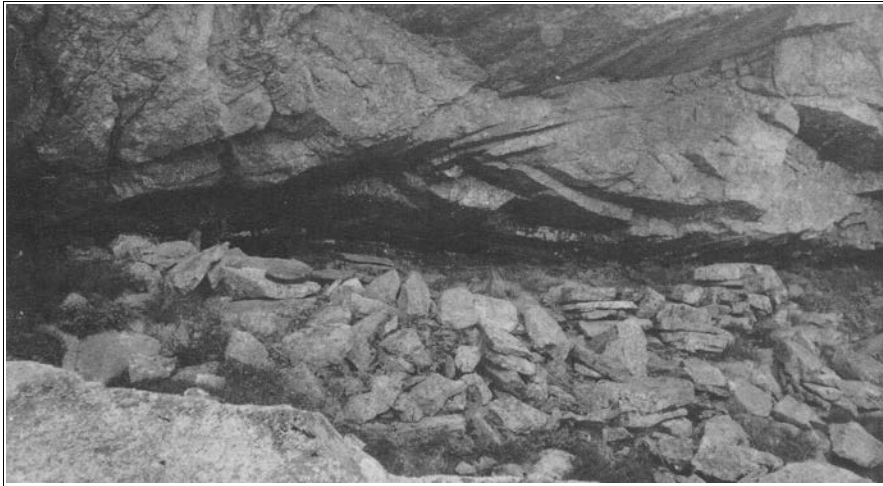
(10)=Rambjørshelleren

Var både driftelege og overnattingsplass langs driftevegen. Ligg under V-sida av Rambjørknuten. God heller med livdemur under steinblokk, plass til to-tre. Ein lunere heller ligg ca. 100 m lenger S, under stor steinblokk i kanten av myr. Rambjør = ramneberg; der hekker sikkert ramn i berget.

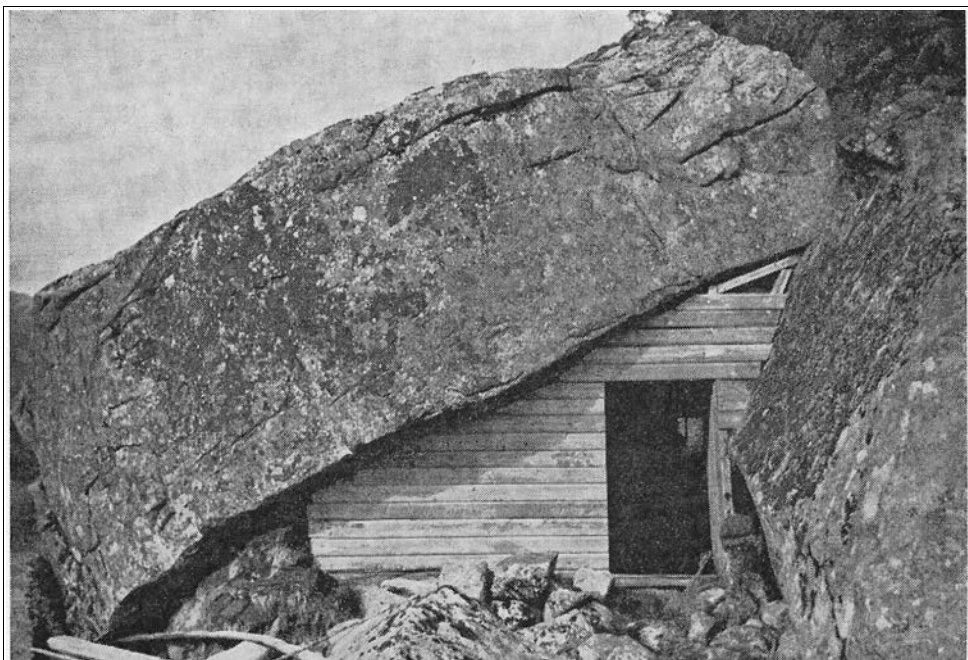
(11)=Helleberg

Var både driftelege og overnattingsplass langs driftevegen. Ligg N for Hellevatn på Rambjørheii, høgt oppe i sida av Skarkaknuten, i dalen som går ned mot Austrumdal. God heller med stor firkanta livdemur under fast fjell (under høgt stup). Like ved er der en annen, men låg livdemur i halvsirkel. Et helleberg = et berg som lett let seg kløyva i heller, et skiferberg.

Eikestølen (Stavtjørn):

(12)=Stavtjørn

Var både støl, driftelege og overnattingsplass langs driftevegen. Ligg oppunder heia på SA-sida av sjølve Stavtjørn. De eldste stølshusa var visstnok steinbuer attmed helleren, og de nyere var stokkbygde, men alle stølshusa er borte nå. God heller med livdemur under

steinblokk, plass til seks. Driftekarene brukte helleren som overnattingssted langs søre drifteveg fram til 1920. Ei frittliggende driftevegshytte blei bygd i 1920, men ho vart øydelagt av storm i 1930-åra. Då vart helleren atter teken i bruk, restaurert av Asbjørn Solbjør, med trevegger, køyer og omn, og brukt fram til 1974.

Treverket fra restaureringa er borte nå, men den nakne helleren er der enda. Senere vart det bygd ei frittstående driftehytte. I 1974 kom det kjøreveg og seinere vintersportanlegg i nærleiken. Grasvoll. Ei stavstod = en endestav = hjørnepunkt i grensa kring en gard.

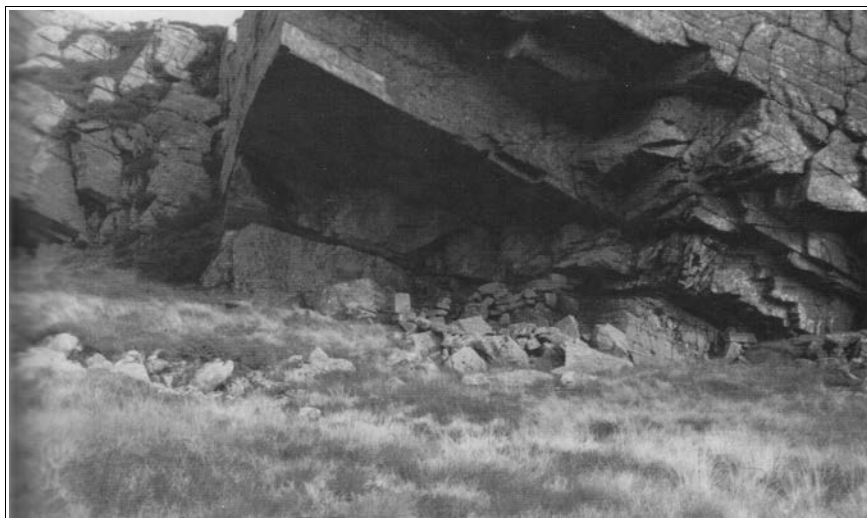
(13)=Raudehelleren

Var både driftelege og rasteplass langs driftevegen. Ligg ca. 1 km NA for Stavtjørn, nærare bestemt høgt oppe i bjørkelia i S-sida av Lomsdalen. Heller med livdemur under fast fjell, plass til en; stort og flatt jordgolv.

Grøtteland driftehei:

(14)=Pigsteindalen

Ligg mellom Austrumdalsvatnet og Maudalsvatnet, nærmere bestemt mellom V-sida av Øvre Bleievatn og Lanesstølen, på A-sid av Øykjahomknuten. God heller under kvasshjorna framlutande fast fjell, den indre delen av helleren med steinsatt flatt golv, ytre delen av helleren med 2x3 m vid firkanta livdemur, plass til tre. En annen heller ligg 10 m lenger N med rester av livdemur. Navnet kjem av en særlig spiss stein. Staden har også vært nyttet som utgangspunkt for styre-gjeting (dyra gikk fritt over store områder).

Brattebø driftehei:

(15)=Gitleshelleren

Sjå foto på side 1. Var både driftelege og overnattingsplass langs driftevegen. Ligg ca. 4 km A for Stavtjørn, nærmere bestemt ca. 200 m S for driftevegen, ca. 200 m N for Kvernavatnet, og ca. 50 m A for drifteheigjerdet. Heller med livdemur under ei steinhelle som står skrått opp etter ei stor steinblokk, steinete 3,5x2,5 stort golv, plass til tre. Navnet kommer nok av driftekaren Gitle Tronsson Lauperak/ Møgedal som dreiv drifter til Vest-Agder 1780-1845.

Myrstølen:

Var støl. Ligg ca. 4 km NA for Stavtjørn, nærer bestemt ved bekken mellom Hadvarshomtjørni og Barbuvatnet. Der var ett stølsbruk på kvar side av bekken (grunnmurer). Grassletter.

(16)=Myrstølbrekka

Var trolig både driftelege og overnattingsplass langs driftevegen. Ligg ca. 4 1/2 km A for Stavtjørn, nærmere bestemt i en liten sidebekkdal ca. 1/2 km SA for Myrstølen, ca 50 m høgere oppe i sidebekkdalen enn der driftevegen krysser sidebekken. Stor heller med livdemurer under ei 8x10 m stor helle, plass til sju, men golvet er steinete. Grasvoll på bakkene nær ved. Ei brekke tyder en bratt bakke.

Merknad:

Ca. 100 m S for driftevegen der han går N for Ratevassknuten, er der også en heller med livdemur under steinblokk, plass til to, men steinete golv. Kan ha vore rasteplass langs driftevegen.

(17)=Grastjørhelleren

Ligg ca. 6 km A for Stavtjørn og ca. 1 km S for Hommadalen, på NA-sida av midte tjørn i Grasdalen. Heller med firkanta livdemur, 2x3 m som ligg på ei hylle under fast fjell høgt oppe i lia. Grasvoll,

Tindeknutlega

Ligg ca. 5 km A for Stavtjørn, i en hom på V-sida av Tindeknuten. Rester av steinbu innmed steinblokk.

Kvitlen driftehei:

(18)=Hellerstølen

Var både støl og driftelege. Ligg høgt i en nordlig sidedal til Søre Kvitladalen, nærmere bestemt på V-sida av bekken som renn fra Austdalstjørni ned mot Kvitlastølen. Stor grasvoll på grusrygg under fjellet. I S enden av grusryggen er der ei gruppe steinblokker. Under den ene steinblokka er der heller med teikn til livdemur, plass til to.

(19)=Rumpetjørhelleren

Ligg oppe i heia mellom Søre og Nordre Kvitladalen, nærmere bestemt 300 m A for A-enden av Rumpetjørnene. Heller med livdemur under fast fjell, plass til tre. Navnet kjem av Rumpeknutane som stikk ut som ei rumpe (eller som en hale) fra heieområdet.

Homme:

(20)=Hadvardshommi

Var gard til 1880-åra, var deretter både driftelega og rasteplass langs driftevegen. Ligg 7 km NA for Stavtjørn. Murer etter gardsbruk. Grasvoll. Nyere hytte på en del av grunnmuren Homme var den første garden i Bjerkreim som vart fraflyttet og lagt ø

(21)=Homstølen

Var støl til 1880-åra, blei deretter driftelege. Ligg på N-sida av Stølsvatnet. På grasvoll opp fra vatnet er der fyrst en 2,5x2,5 m grunnmur, og så en 2,5x4 m grunnmur inntil steinblokk. Steingjerde omkring. I ei storsteina ur opp fra vatnet er der to store hellere, den ene med 1,5 m høg livdemur under framlutende steinblokk, den andre med livdemur og steinete golv under steinblokk nær ved.

Hovlandstølen:

(22)=Gauteslega

Ligg ved ei vik på A-sida av ei tjørn mellom Hovlandsstølen og Jensastølen, nesten 2 km S for Jensastølen. Heller under fast fjell nede ved vika, lågt under taket, plass til to fordi folk har prøvd å mura opp golvet utover. Livdemuren har rast ut og ligg nedi vatnet. Kaffivatn kan hentes ved å henge kjelen på krokstaven, uten at en tar gå ut or helleren. Grasvoll på bakken ovenfor helleren.

KILDER

«Driftesmalen» 1966 av Sigurd Eikeland

«Murar og hellerar i heiane» 1998 av Torfinn Normann Hageland

«Den store Helleboka for Agder og Rogaland» 2008 av Torfinn Normann Hageland

«Agder Historielags årbok» 1965 av I. Berner Eikeland

Aaland Gård, februar 2017
Paul Tengesdal

VEDLEGG

Særtrykk av Agder Historielags årbok for 1965:

Glimt fra driftetrafikkens gamle saga

Av I. Berner Eikeland

Innledning

Den driftetrafikk jeg vil skrive om her begrenser seg i hovedsak til det sydvest-norske området Rogaland-Agder. Driftetrafikken fra Rogaland nordover til Bergen har jeg ennå ikke tilstrekkelig kunnskap om. Og trafikk med salg av *hest* fra Rogaland til andre landsdeler skal bli behandlet i et særskilt arbeid. I nærværende arbeide blir likevel disse forhold nevnt der sammenhengen krever dette.

Det er den *gamle* driftetrafikk jeg vil skrive om, *ikke* den nyere. Her kreves da åpenbart en definisjon: Med den gamle driftetrafikk forstår jeg at driftekarer (også kalt slaktehandlere) i Rogaland kjøpte opp større eller mindre drifter av storfe og småfe, gjætte driftene i heia om somrene og førte krøtterflokken om høsten etter milelange heieveier til byer i Agder, hvor dyra ble solgt til slakt.

Med den *nyere* driftetrafikk forstår jeg organisert drifting og gjæting av rogalands-sau på sommerbeite i heia og heimføring av smalen om høsten. Denne trafikken er det folk flest idag tenker på straks det tales om driftetrafikk.

Som vi senere skal få høre er den gamle driftetrafikken *meget gammel*. Her skal den omtales slik den foregikk gjennom 16- 17- og 1800 tallene.

Den nyere driftetrafikken hadde kommet delvis godt igang uti første halvdel av forrige århundre, iallfall fra Jæren og deler av Ryfylke, hvor naturligvis mangelen på sommerbeite var mest følbart.

Ut gjennom resten av 1800-tallet får man det forhold at den gamle og den nyere form for driftetrafikk *overlapper* hverandre. Den gamle avtok sterkt, mens den nye samtidig økte tilsvarende. Overgangen henger nokså nøye sammen

med den tekniske utvikling, veibyggingen, og samfunnsstrukturens gradvise endring fra naturalhusholdning til pengehus-holdning. Med 1800-tallets slutt er det også hovedsakelig slutt på føring av slaktedrifter over heiene ut av Rogaland. Den krøtterhandel som foregikk senere helt fram til etter 1. verdenskrig var dels handel med livdyr, dels med slaktedyr som nå bare ble solgt til byene innen eget fylke.

Ser vi utnyttningen av *heiene* til sommerbeite som det primære og viktige, kan vi med god grunn si at den nye driftemåten tok arv etter den gamle, at de gamle, naturaltids slaktehandlere var pionerer i heiene, og at det på denne måten ble en form for kontinuitet.

Det ble også kontinuitet når det gjaldt selve *måten* å gjæte dyra på sommerbeite i heia. De gamle slaktehandlerne «legegjætte» alltid flokken sin. Det vil si at de samlet krøtterflokken for natta på en høvelig plass, ei «lega». Ved ei slik lega skulle det helst være en lunende bergvegg eller en heller hvor mennene lå om natta. I mangel av slike lokaliteter laget de seg enkle, små hytter eller «krypinn» av stein og torv. Var udyr på ferde, måtte de holde vakt over flokken og til dels brenne bål om natta. Det var ulv i heiene til etter 1850, og «bjønnjengt» var det til etter siste århundreskifte. I Øvre Sirdal ble siste bjørnen skutt 1910. I Forsand i Rogaland i 1908. I Bykle 1907.

De holdt seg på samme lega en tid, og flyttet til neste lega når graset tok til å minke. Innen det område de hadde leid kunne de ha flere slike leger og beitet dyra vekselvis fra disse. Slik fikk krøtteret alltid nok av det beste og fineste graset.

Etter hvert som den gamle driftetrafikks slaktehandlere forsvant fra heiene, skjøv den nye tids gjætere seg lenger og lenger inn og overtok gamle leger, hellerer og kryp-inn. Mange leger var da oppkvidd av dyra og lå der vakre og grønne som voller på heimebø. Til å begynne med hadde den nyere driftetrafikks gjætere med seg både småfe og storkrøtter, men snart gikk man over til bare *sau* i driftene, og det har man fortsatt med til denne dag.

Det faller naturlig å dele denne artikkelen i to kapitler. I det første kapitlet vil jeg omtale slaktehandlernes (drifte-

karenes) liv og arbeide og deres naturlige plass i samfunnsbildet, driftetrafikken slik den foregikk særlig mellom Rogaland og Agder, og trafikken årsaker og betydning for by og bygd. I siste kapitlet vil jeg fortelle om Gisle Trondsen Møgedal fra Helleland i Rogaland, en av de mest navngjetne driftekarere fra siste kvart av 1700-tallet og første halvdel av 1800-tallet.

I.

Driftekarernes liv, arbeide og almene status. Overskudds- og underskuddsområder av slaktedyr. Bortdriving av slaktefe fra Rogaland var «svarthandel» på 16-1700 tallet. Sør-Jæren og Dalane forsynte Kristiansand og Arendal med levende slaktefe i seilskutetiden.

På 16-, 17- og 1800-tallene var driftekarere, eller slaktehandlerne som de gjerne ble kalt, et markant trekk i sydvest-Norges økonomiske og sosiale liv. Deres yrke var mellomhandel. De kjøpte opp levende krøtter i overskuddsområder, førte hele drifter over heiene og solgte dyra til slakt i underskuddsområder.

Slaktehandel foregikk allerede i middelalderen, men det vil føre for langt i en artikkel å trevle opp så gamle røtter. Etter den store Manndauen lå handelen lenge på et lavmål, men tok seg etter hvert opp igjen på 1500-tallet. Vi vet at slik mellomhandel foregikk da, men må savne vesentlig kildemateriale. Utpå 1600-tallet begynner handelen å gi seg bedre utslag i skriftlig materiale.

Bysamfunnene langs sydvest-Norges kyster var små i hine tider, men de var i stort sett jevn vokster, takket være den økende handel med utlandet, bl. a. utførsel av trelast, fisk og annet. Kristiansand kom til før midten av 1600-tallet, og øst i Numedal hadde den fri bergstad Kongsberg fra 1620-årene grodd opp omkring sitt sølvverk. Drammen var i oppgang, likeså byene i Vestfold.

Alle disse bysamfunn trengte kjøtt, og alle fikk kjøtt. Til alle kom det, fra nære og ikke altfor fjerne bygder, en årlig jevn tilførsel av slaktekrøtter. Flere bysamfunn fikk *nok* kjøtt på

denné måten. Så var tilfelle med bl. a. Flekkefjord, Farsund, Mandal, Grimstad o. fl.

Andre bysamfunn fikk ikke nok tilførsler, således *Arendal*, og fra ca. 1680 også Kristiansand. Lenger nord ropte bergenserne stadig på kjøtt, og i øst var det oftest kjøttmangel i Kongsberg og dels i Drammen og Tønsberg.

Bøndene i fjerne og indre bygder kunne vanskelig reise hver for seg til byene ute ved kysten med sitt overskudd av slaktedyr, og selv om granner slo seg sammen på reisene, så ble disse ofte tidkrevende og nærmest ulønnsomme. Vi husker at i disse århundreder fantes ikke (det vi kaller) veier. Man hadde over alt bare rideveier og stier, milevis over fjell og hei og etter dalfører. Over alt var det mye ulv og bjørn!

Det var vel ikke så underlig at bøndene i fjernere bygder helst solgte til slaktehandlerne som for omkring og kjøpte opp krøtter. De tjente mer på en slik heimehandel enn ved å reise selv til byen med dyra.

Fra mange bygder i indre Agder hører vi om krøtterhandlere der fra bygdene som kjøpte opp slaktenaut og førte dem i flokker ut til byene. Men denne tilførsel dekket likevel ikke behovet på langt nær, for Kristiansands og Arendals vedkommende. Når vi således ser på Agder under ett, så var det et underskuddsområde på kjøtt.

De to byene måtte få tilførsel fra *Rogaland*, som alltid var et *overskuddsområde*. Her var det sjangsen bød seg for slaktehandlere med virkelige stordrifter, og det blir da drifte- trafikken fra Rogaland til Agder jeg først og fremst behandler her.

*

Alle virkelige driftehandlere (driftekarer, slaktehandlere) var bygdefolk som satt med egen gard eller var sønner av bønder. Som hjelpere brukte de sønner eller andre slektninger, så ble fortjenesten i ætten, og dessuten ble det mindre prat om hvor mye man tjente, hvor man før og hvem man hadde kontakter med. En god driftekar som hadde drevet opp en god «forretning» hadde jo ikke interesse av — ved åpenmunnet snakk — å skaffe seg for mange konkurrenter.

Driftekarer hørte vanligvis til bygdens beste ætter. Selv-

sagt måtte de ha en viss ledig kapital, være kloke og omtenk-
somme, kunne tale godt for seg og i det hele tatt ha gode
egenskaper som handlere. Dette var likevel ikke nok. Drifte-
karen måtte ha en robust fysikk, være modig og snarrådig
i farer, ha utholdenhet til å tåle slit og savn og våkenetter og
alltid være klar til å verge krøtterflokk sin mot ulv og bjørn.
Det hermes etter en gammeltids driftekar fra Bjerkreim at
likegyldig hvor godt han passet drifta, så gikk likevel hver
sommer noen dyr i «bjødnamagjen eller i skrubbaskrov».

For virkelige driftekarer var det viktig å ha *tiltro*, ikke
minst i heimbygda og grannebygdene i vid omkrets, der de
kjøpte opp krøtter. Utpå ettervinteren reiste de gjennom «sine»
bygder, talte med folket, betalte ut mulige restanser fra for-
rige år og tinget seg dyr til sommerens drift. Det var basert
på et utpreget tillitsforhold mellom partene.

I hver bygd hadde man gjerne en fast leveringsplass eller
flere. Her møtte da selgerne opp med sine dyr. Ved levering
måtte krøtterne være «gjengde» (kunne klare drivingen opp
i heia). Det var vanlig å sveltefore buskapen i disse tider, og
de dyra som skulle selges måtte gå på heimebeite i noen uker,
for å komme seg såpass at de var gjengde. Leveringstid var
gjerne en dag i midten av juni.

Driftekarer møtte på samlingsplassen og overtok drifta.
Etter krøttertallet hadde han en eller flere hjelpere med seg.
Han hadde fast rute fra bygd til bygd. Ved hver samle-
plass fikk han en ny flokk. Til slutt kunne drifta bestå av flere
hundre dyr, mest storfe, og av disse mest gjeldfe og ung-
dyr. Bøndene som åtte samleplassene holdt grunder og fikk
gjødsla som lå igjen. Det var gjævt å eie samleplass.

Likevel sørget han alltid for å ha et par mjølkekyr med
i drifta. Så hadde han og hjelperne frisk mjølk hver dag
mens de drev og mens de heiebeitet. Ofte mjølket de sauer eller
geiter, så de hadde nok av mjølk.

Det var omlag fast skikk, iallfall i Dalane, at selgeren fikk
utbetalt en del av salgssummen ved levering. I siste kvar-
tal av 1700-tallet var det nokså vanlig å betale 1 daler pr. ku
ved levering. Resten skulle stå udekket til driftekarer kom
heim etter å ha solgt drifta. Så hadde partene prutingsmon.

Det kunne jo hende at dyr daa, så kunne det etterpå bli diskusjon om hvem som skulle ta tapet. Var dyret «gjenget» og friskt ved levering o.s.v.

*

Driftekarer førte nå drifta etter gamle, kjente stier og tråkk inn i heiene, der han hadde leid beite for sommeren. Ryfylkingene greide seg svært lenge med heier innen amtet, og det samme var lenge tilfelle også i Dalane. Tendensen gikk likevel lenger og lenger inn og øst. Fra ca. midten av 1700-tallet vet vi om rogalendinger (dalbuer) som lå med drifter i heiestrøk i Sirdal, Fjotland og Åseral. Siden skjøv de seg over Kvina elv syd for garden Kvina og leide beite også i de vestre Setesdalsheiene i Bygland prestegjeld.

Det var et slitsomt og krevende liv i heia. Til å begynne med var krøtterne nokså rolige, men før beitetida var halvgått, hadde de fått styrke og hold av det friske, næringsrike fjellgraset. Da ble de mer vidræsne og vanskelige å gjæte. Og da kom buhundene vel med. Hver driftekar hadde sin egen buhund, opplært til dette yrket. De varslet når udyr var i nærheten, så ble det å våke og brenne bål ved lega, ofte natt etter natt. Beitetida var som regel 6 til 7 uker.

Hver driftekar hadde egen kløvhest med seg under hele turen fram og tilbake fra Dalane til Kristiansand eller Arendal. Under gjæting kunne de bruke hestene som ridedyr. De rei da omkring, mens hundene ble sendt hit og dit og jaget de mer «einvisse» dyr inn til flokken igjen. Når hestene beitet ved lega, hadde de «hapt» eller «hedla» eller «stokk» på frambeina, så de ikke skulle trekke for langt unna når de ble skremt av torden eller udyr, eller fikk lyst til å søke selskap med andre øyker i fjellet.

Oftest hadde driftekarer lite kledeskifte med seg. Det ble helst å gå våt etter regndager. Klærne fikk tørke på kroppen. Bare dette måtte ta på helsa, i det lange løp iallfall. Ellers ble det nok så som så med klipping, barbering og annet personlig stell. Det ble fortalt i Fjotland at enkelte driftekarer kunne se ut som villmenn når de etter et par måneders heiegjæting kom fram til gardene der med drifta, på vei mot Kristiansand eller Arendal. Så fikk de klipt og stusset hår og

skjegg og fikk sove i en seng, mens ungdommen i gardkretsen overtok vaktholdet for natta.

Ingen driftekar beitete vilt med flokken sin. Det forelå alltid avtale på forhånd om «grasleiga», som de kalte det, og de betalte greit for seg. Oftest hadde samme driftekar samme heiestrøk år etter år, og partene var som regel vel forlikte. «Det var så gilt når driftekarene kom», er ord som går igjen den dag i dag.

En gammel mann på Berge i Helleland fortalte at driftekarene av den gamle skolen hadde med seg et fiskegarn, øks, tollekniv, hornskei, fyrstål med tilbehør, nåler, knapper, tråd og garn, gryte og steikepanne, en eller to kvitler, et par låge sko ekstra, litt klæsskifte som sokker og noe finere trøye, et ryggskinn og den uunværlige børsa med kuler og kruttpung og horn. Maten visste han ikke så nøye, for det varierte med hvor de holdt til, men *det visse* var salt og grautmjøl og en osteambar og spekekjøtt. Noen hadde også flatbrød med seg heimefra, andre kjøpte av og til noe mat på støler og garder nærmest heiebeitet.

Dette kan stemme med det folk i indre Agderbygder vet å fortelle. De sier at driftekarene eller en hjelper kom av og til fram til gardene eller stølene og kjøpte sterkt salta smør, flatbrød og annet brød (hvis folk hadde dette). Kjøtt blir ikke nevnt. Trolig var driftekarene ikke kjøttløse, for ofte kom et og annet dyr til skade og måtte avlives. Da gjaldt det mest å utnytte kjøttet, enten salte det ned eller tørke og røyke det.

Driftekarenes kløvøyker kunne bli nokså tungt lesset. Under ferdene leide de øyken i tøm etter seg, men når ei drift var kommet godt i sig, fulgte øykene som regel med nokså villig.

Under drivingen forserte driftene store og små vassdrag, og det er nesten utrolig hvordan de kunne ta seg fram. Gjennom generasjoner hadde folk funnet fram til de beste overfartsstedene. Men det var sjelden et godt vad. Som regel drev de krøtterflokken på svøm, mens de selv *rei over på svømmende hest!* Dette kalles ennå å «sunnrida». Ordet er mulig forvansket fra «sumrida» jfr. ordlaget «Han somrei hesten». Når de skulle over med kløvhestene, måtte de løse av kløvene

og ri flere ganger fram og tilbake, så utstyr og matvarer ikke ble unødig våtet.

Noen få steder, på de mest trafikkerté og mest brukte ferdselsveiene, lå det store, flatbotna ferjer. Slike fantes i Sirdalsvatnet ved garden Virak og i Ørsdalsvatnet (Bjerkreim) ved garden Lauperak. Men også disse stedene *hendte det* at driftene måtte svømme over. Det er vondt å tenke på, når en vet at bredden på Sirdalsvatnet mellom Virak og Haughom er 1/2 km. Stakkars dyr i det kalde vatnet!

*

Som nevnt var Rogaland også i naturaltid det store overskuddsområdet av krøtter. Overskuddet gjaldt i høg grad også hest, men hestehandelen ligger utenfor rammen av denne artikkelen.

Folket ordnet seg praktisk med krøtterhandelen. Ryfylke dekket i stor mon kjøttungeren i Bergen, ofte ble dyra ført med båter dit. Men bygder i Ryfylke og på nordre Jæren forsynte også Kongsberg og Drammen etc. med slaktedy. Da fulgte driftene eldgamle tråkk over heiene, tvers over øvre Setesdal (mest Bykle) og øst gjennom Telemark-bygdene. En vet at bønder i f. e. Høle, Fossan, Gjestal og Høyland var med å forsyne drifter som for opp Hunnedalen og øvre Sirdal.

De som skulle drive om Bykle hadde en lang og vanskelig ferd nordover fjellet før driftene endelig kom ned til *sydøstre enden av Botsvatnet* i Bykle. Herfra drev de fram til Hoslemo. Denne garden hadde en *sentral samle plass for slaktedrifter!* Fra ulike fjordbotner i Ryfylke førte 3 veier dit. Jeg detaljgransket denne garden i 1955, og da synte folket meg ennå samle plassen for driftene. Den lå på «Stedjane» i utkanten av støylen av heimejorden. Der holdt bøndene grindgarer fra år til år, og driftene kvilte ofte et døgn før de for videre østetter over Berdalen og Nauteberdalen. Byklarane ble da kvitt de slaktedy de ville selge. Bøndene på Hoslemo fikk gjødsla og dessuten litt betaling av driftekarene for å holde grinder fra år til år. Det var ofte folksomt og stor stas på garden når driftene kom dit. Trafikken førte med seg også annen handel og ikke sjelden kjennskap som siden ble til giftermål.

En Sjur Vatnedalen i Bykle har fortalt at han var «ein

fjordung a kvar a setesdøle, suldøle, sirdøle å numedøle». Eksemplet er vel nokså enestående. Fullt så mye blodblanding var det ikke alment, men det er sikkert nok at folket i Bykle har mye av både «nordmanns- og austmannsblod» i årene. Men blandingen skyldes ikke *bare* krøtterhandlerne. Hestehandlerne, kramkarene, rosemalerne, treskjærerne og vanlige ferdafolk mellom landsdelen i øst og vest får ta sin del av «skylden».

Lenger nord på Breive i Bykle hadde de også en samle-plass. Det vil føre for langt å skrive om alt dette her. Også i Valle var det etpar samleplasser for slaktedriftene og for eget bruk.

Til Valle kom driftene vestfra over Rjuven, den utgamle *Skinneveien*. Til Rysstad i Hylestad kom driftene vestfra over Håheller og Brokke, den såkalte *Nordmannsveien*. Rysstad var stor samle-plass både for slaktedrifter og for hest. Driftene for oppgjennom dalen til Valle, videre til Kongsberg, Drammen og dels enda lenger.

På Suleskar kjenner de godt til trafikken med slaktefe og hest etter *Nordmannsveien* og *Skinneveien*. Men de kjente mindre til trafikken fra Øvre Sirdal nord gjennom heiene til Bykle. I Bykle derimot kjente mange godt til trafikken også fra Øvre Sirdal. Olav O. Holen sa at mange drifter kom over heia sydfra. Det er trolig at noen av disse driftene kom fra Lyse. Hvordan dette var eller ikke, så er det sikkert at drifter kom fram også til Bykle *fra syd*, og det var helst folk fra Bykle, Telemark og Numedal som hadde hånd om trafikken på *denne* heieveien, som var både vrang og lang. Slekts- og vennsforhold spilte inn, og vi vet med sikkerhet at disse driftene skulle *kompletteres* hos folk i Bykle.

*

Mens Ryfylke og Nord-Jæren dekket kjøttmangelen i Bergen og Kongsberg o. fl., falt det mest naturlig for Dalane og Sør-Jæren å drive sitt overskott av slaktedyr over heiene til Kristiansand og Arendal. Alle steder brukte man hovedsakelig de eldgamle heieveiene, slik det ble kortest avstand og mest naturlig å ta seg fram.

Trygve Stokka skriver i Årbok for Jæren og Dalane 1955 at

«driftevegane over fjellet kom då gruve drifti på Austlandet tok til». Han nevner spesielt Kongsberg sølvverk fra 1624. Det er greit nok at driftetraffikken tok seg kraftig opp på 1600-tallet, men det må bli feil å *datere drifteveiene fra den tid!* Veiene over hei og fjell lå jo der de alltid hadde ligget, fra middelalder og enda eldre tider! Det er rettere å si at ferdselsveiene over fjellet fikk ny aktualitet etter oppkomsten av Kongsberg og Kristiansand på 1600-tallet. — Det viser seg nemlig at driftene stort sett fulgte de eldgamle heietrakkene, bare med de avvik som hensynet til hvile og beiting av krøtterflokkene tilsa. Her og der kan man stykkevis tale om *nye* vei-løp, helst der nye beiteområder ble tatt i bruk av 16- og 1700-tallets driftekarer.

Utover 1600-tallet ble slaktekrøtteret fra Dalane og Sør-Jæren helst drevet til Arendal. Det kom seg av at denne byen var størst og hadde størst *handelsflåte*. Men fra 1640-åra kom Kristiansand til. Det gikk likevel ca. 40 år før «nykomlingen» fikk bruk for Rogalandskjøtt. I 1680-åra ser det ut til at de første driftene kom dit, ført over fjellet helt fra Dalane. Siden økte det på, og fra ca. 1760 ble driftene delt noenlunde *likt* mellom Arendal og Kristiansand. For en del kom dette av den kortere drifteveien til sistnevnte by, dels prisforhold og konkurransen mellom de to byene.

Tidlig på 1800-tallet fikk Kristiansand 2/3 av det slaktefeet som ble tilført Agder fra Rogaland. Det er rimelig at det militære kjøttbehov da var blitt utslagsgivende. Det var krig og kapertid. Arendal dekket nå en stor del av sitt kjøttbehov fra Setesdal og indre Vest-Agder.

Det var byborgerne selv og seilskuteflåten som normalt trengte det meste kjøttet. Når da tilførslene fra eget amt sviktet, *måtte* folket få ekstratilførsler fra overskuddsamtet i vest. Behovet økte i takt med folketilveksten og økningen av seilskuter. Vel var skutene den tid relativt små, men bemanningen var meget stor, og skutene skulle ligge lenge i sjøen. Rederne ønsket å forsyne skutene sine med kjøtt for hele den påtenkte turen, som kunne vare i måneder. Tilsammen ble det en ganske anseelig mengde kjøtt-tønner de to byene trengte årlig bare til handelsflåten. Særlig trengte Arendal meget.

Helt borte i Helleland i Rogaland fikk jeg høre at når slaktedriftene kom til Kristiansand, så holdt de til i store grindhager på garden *Grims* grunn. Det har vært uråd å få noen bekreftelse på dette i eller ved Kristiansand. Alt synes å være glemmt. Jeg har heller ikke hittil funnet noe stedsnavn på Grims grunn som kunne hjelpe. Kanskje lokalhistorikere kunne finne ut noe? Foreløpig har jeg heftet meg ved strøket nedenfor Klappane-Mølle vannet, som den mest høvelige plass, men dette er usikkert og får stå ubesvart.

Hva slags folk var det som kom med drifter av slaktedyr? Trolig har det vært folk fra forskjellige steder, men vi vet med sikkerhet at i tidsrommet ca. 1750 — ca. 1850 var det nesten bare folk fra Dalane i Rogaland som kom med større drifter til Kristiansand iallfall. Mer om dette i 2. kapitel. Alle var bønder eller bondesønner, hovedsakelig fra bygdene Bjerkreim, Helleland, Heskestad og Lund. Disse folk bodde midt i overskuddsdistriktene, kjente alle veier og stier og hadde sitt nett av kontakter langs veiene de for. Det var vel ikke så lett alltid for «fremmede» å bryte seg inn i en slik trafikk, som av mange grunner helst burde gå for seg uten altfor mye blest.

*

Slaktehandlernes utføring av levende dyr fra Rogaland til andre amter var nemlig lenge *ulovlig*. Det var den tids form for smughandel. *Svarthandel*, ville man vel kalt det idag!

Det var Stavanger byprivilegier man krenket, og det fantes straffetrusler for brott mot disse. Stavanger eldste privilegier stammer fra 1425, helt fra Erik av Pommerens tid og ble siden fornyet mange ganger etter søknad, vanligvis ved hvert nytt kongeskifte.

Ifølge privilegiene hadde bøndene innen lenet (senere: amtet) plikt til å levere sine salgsprodukter til handelsborgerne i Stavanger og likedan kjøpe alt de trengte hos disse. Kun handelsborgerne hadde lovlig adgang til handel på utlandet og handel med byer innenriks.

Vi kan nok forstå at handelens menn kjempet innbitt for sine rettigheter. Like godt kan vi forstå bøndene når de solgte sine slaktekrøtter hos dem de fikk best betaling.

La oss tenke oss en bonde i f. eks. Helleland sogn i 1730-åra.

Han hadde ei ku han ville selge til slakt. Skulle han leie kua til Stavanger og selge den til slakteborgerne der, fikk han 2 daler for dyret, og dessuten ville han trenge 2 dager hver vei, kanskje attpå komme ut i vansker og uhell med seg selv eller kua. Det er soleklart at han heller solgte kua til en slaktehandler hjemme i sin egen bygd — for 3 daler! —

Var kua «gjengd'e» og frisk nok til å tåle drivingen til Kristiansand, fikk slaktehandleren ved framkomsten 4 daler for dyret. Dermed hadde begge tjent på handelen. Men også slaktemesteren i Kristiansand tjente på handelen. Nå hadde han fått ei god slakteku for 4 daler og kunne tjene godt ved å selge kjøttet i detalj, attpå hadde han hud og innmat, som også kunne gjøres i penger. Skulle han derimot ha kjøpt kjøttet av den samme kua hos en kollega (slakteborger) i Stavanger, ville dette sammen med båtfrakt og kollegenes fortjeneste ha kommet opp i over 6 daler. Ved hjelp av smuglingen fikk borgerne i Kristiansand kjøpe kjøttet for en relativt rimelig pris, og alle parter hadde tjent på handelen.

Dermed var alle fornøyde, alle unntatt *slakteborgerne i Stavanger*, som hvert eneste år måtte se en del av sin «rettmessige» fortjeneste gå sin nese forbi! —

Stavangerne var klar over forholdet. De visste at hvert eneste år vandret flere tusen slaktedyr på egne ben ut av Stavanger Amt til fortjeneste og glede for folk i andre amt, til tap og ergrelse for stavangerne alene.

Handelsborgerne i Stavanger kunne ikke personlig vokte amtsgrensene i nord og øst og stanse driftekarenes smughandel. Det hjalp lite med vidtgående privilegier, når disse ikke kunne håndheves. Man hadde ingen maktmidler til slikt. Vi får dessuten huske at det ikke fantes annet enn rideveier og stier den tid.

Lite og intet hjalp det å prøve med spionsystemet. Det kunne nok være effektivt i Stavanger bys nærhet, innen den famøse 3-mils grensen, og det ble også brukt med mer eller mindre hell. Men driftekarene unngikk som regel byens omegn. Lenger ute i bygdene hadde de fritt albuerom. Hele folket holdt med dem og var meget forbitret på Stavangers privilegier.

Lensmennene holdt med bøndene. Vi har eksempler på at

sønner og andre nære slektninger av lensmenn var kjente driftekarer og slaktehandlere.

Lensmenn, fogder, offiserer, sorenskrivere, prester og andre embetsmenn drev personlig forskjellig slags handel med naturalia. Lønns-systemet var slik den gang at de fikk en stor del av sin årslønn in natura. De hadde gammel hevd på slik handel. Man kunne da ikke godt vente at de skulle ta parti for slakteborgerne i Stavanger. Tvertimot solgte de selv sine slaktekrøtter til bygdens driftekarer. Alle var vel tjent med denne smughandel. Ingen hadde interesse av å sladre.

Vi skjønner det var svært lite Stavangers handelsborgere kunne gjøre for å hevde sine økonomiske særinteresser. Over alt støtte de mot en kompakt mur av motvilje og bitterhet, basert på sunt folkevett og almen rettsoppfatning. Når attpå mange embetsmenn saboterte byprivilegiene åpenlyst, måtte rettighetene bli hovedsakelig papirbestemmelser uten reell verdi i det praktiske liv.

*

Under Norges forening med Danmark ble byprivilegiene tatt i bruk for å fremme *byenes handel*, et ledd i det rådende handelsøkonomiske system. Men med Stavangers privilegier gikk det opp og ned. Etter at Kristiansand var grunnlagt i 1640-årene og ad åre fikk sitt eget store og velforgrenete nett av økonomiske særrettigheter, samt administrative, geistlige og militære «fordeler», gikk det en tid tilsvarende tilbake med Stavanger. I 1682 ble således bispesetet flyttet til Kristiansand.

I årene 1686 — 1690 var Stavanger satt helt utenfor det rådende økonomiske system. Privilegiene var opphevet i disse årene, og Stavanger sank fra kjøpstad til ladested. I 1690 fikk byen igjen sine privilegier, men da hadde bygdefolket allerede vennet seg til å selge til de som betalte best.

Og just i disse årene tok driftekarernes storhandel til for alvor. Drift etter drift ble ført over fjellene til Kristiansand og Arendal, fra Dalane og Sør-Jæren. Fra Ryfylke og Nord-Jæren ble samtidig handelen med Bergen og Kongsberg meget intensivert.

Et nytt tilbakeslag for Stavanger kom allerede 10 år senere.

Kristian V. hadde fornyet byens privilegier i 1690, men allerede 1699 kom Fredrik IV. på «tvillingrigernes» trone, og byborgerne søkte om fornyelse av privilegiene. Søknaden forble ubesvart. Konge og råd hadde fått annet å tenke på, nemlig forberedelse til den kommende krig.

Året etter brøt krigen med Sverige ut, den varte helt til 1720 og ble senere kalt «Den store nordiske krig». I disse 20 år fikk Stavangers handelsborgere klare seg uten formell fornyelse av rettighetene. Juridisk sett var privilegiene i disse årene satt ut av kraft. Jeg vet ikke om myndighetene «glemte» å fornye privilegiene i alt ståket, eller om det bak forglemmelsen lå en bevisst hensikt, nemlig *matforsyning* til under-skuddsområder og til forsvaret.

I alle fall økte «landprangeriet» meget i krigsårene. Folk fra Bergen omland opererte åpenlyst i Ryfylke og kjøpte opp kveg til befolkningen i Bergen. Og myndighetene i Kongsberg sendte egne oppkjøpere til Rogaland for å kjøpe opp slaktefe direkte hos bøndene. Det kom driftekarerer fra Numedal og tilmed etpar soldater (numedøler) fra kaptein *Harboe's* kompani i Kongsberg. De kjøpte i Ryfylke, på nordre Jæren og i Bjerkreim i Dalane. Men da de våget seg helt inn til Stavanger bygrense (Buøy) og helt åpenlyst kjøpte opp «slagterbæster», ble de pågrepet, og noen dyr ble beslaglagt. Dette hendte i juni 1721. (Erik S. Gundersen: «Slaget» ved Hundvåg i 1721, *Ætt og Heim* 1952, s. 81—91).

En av soldatene, (de var egentlig driftekarerer, innbeordret til militærtjeneste) kom seg unna over *Vadla i Jøsenfjorden*, (hvorfra en av de gamle ferdselsveiene fører over Bykle til Telemark) med en drift på 60 kyr. Det var bare en av soldatene, *Halvor Nielsen Høyseth*, fra Numedal, de fikk tak i. Han som kom seg vekk het *Arne Jeppesen*.

Saken verserte for byretten i flere dager. Der ble 26 etterlatte krøtter dømt konfiskert til fordel for Hospitalet og de fattige. En nedsatt lagrett tilsidesatte etterpå byrettsdommen og henviste saken til *Goa skipredeting*. Som grunn anga lagretten flere formelle feil borgerskap og byrett hadde begått. Da saken endelig i august kom opp for bygderetten, var Høyseth «absenteret» med eller uten resten av driften.

Denne rett henviste saken til *nytt stevнемål*, også nå p.g. av formelle feil, og dessuten «kunde jo Høyseth haft høi Øvrigheds ordre eller tilladelse». —

Samme sommer ble ved Gand sommerting avsagt dom i sak mot «3 omløbende landprangere» (numedølene *Lars Prestgard, Olav og Guttorm Kvam*). De hadde kjøpt opp slaktekrøtter på Nord-Jæren for å føre dem til Kongsberg over fjellene. Også disse driftekarene hadde kommet avgårde med storparten av de innkjøpte dyr, men måtte late noen i stikken. Retten uttalte at den ikke kan idømme konfiskasjon og inndragning, fordi Stavanger byprivilegier ikke var blitt fornyet av kong Fredrik IV, og «*disse har alldelis tabt sin krafft*».

Begge dommer gikk altså stavangerborgerne imot. De hadde gått i vannet med begge ben gang på gang og fikk attpå svien tåle omkostningene ved prosessene. Det fortelles at bønder og driftekarer lo åpenlyst. Jeg gjetter at embetsmenn og borgere i Kongsberg spiste sine fete steker i ro og mak, uten støyende hovering.

*

Etter disse domsavsigelser foregikk driftehandelen helt åpenlyst. Ingen brydde seg om privilegiene lenger. Da byen i året 1735 fikk fornyet rettighetene, hadde handelsborgerne sørget for å få forbudet mot handel utvidet til også å gjelde embets- og tjenestemenn! Det er sagt at handelsborgerne nå i tiden framover opptrådte så pågående at det vakte harme i alle lag av folket.

Driftekarene holdt seg fremdeles i full aksjon, men passet på å ikke komme Stavanger bygrense for nær. Man hermer etter en driftekar fra Dalane i disse tider, at det nyttet lite å hindre driftetrafikken i Dalane iallfall, fordi «*heian æ vie, å vegan æ manje*». I allfall foregikk også i disse årene drifte- trafikken fra Dalane/Sør-Jæren til Kristiansand og Arendal som om intet forbud eksisterte. Forbudet skjerpet aktpågivenheten og smughandelen florerte videre. Den var bare blitt mer spennende! —

Stavangers byprivilegier kom seg aldri etter de grunnskudd de hadde fått ved dommene i 1721. Endelig i 1760-årene gikk

daværende amtmann *Lachmann* sterkt imot privileg-ordningen, i en forestilling til regjeringen. Dette førte i 1765 til oppheving av 3-mils grensen i rettighetsbrevet. Fra da av hadde privileg-ordningen spilt ut sin rolle for Stavangers vedkommende.

Vi kan nok spørre hvorfor handelsborgerne i Kristiansand, Arendal, Bergen, Kongsberg, Drammen o. fl. ikke støttet sine «betrengte kolleger» i Stavanger? Det er vel rimelig at by-patriotismen allerede i disse tider spilte en rolle. Jeg tror likevel at økonomiske hensyn overskygget alle andre mulige årsaker. Borgerne i alle disse byer trengte mat (kjøtt), og driftekarene skaffet dem *billig* kjøtt. At dette gikk ut over Stavanger, rørte dem knapt til tårer. Likevel forhindret ikke dette hver enkelt av byene å vokte skinnsykt over *sine egne privilegier*.

II

Gisle Trondsen Møgedal (Lauperak) var den mest ruvende og fargerike driftekaren i Dalane i gammel tid. Flere stedsnavn i Vest-Agder og en rik minneflora etter Gisle, som var slaktehandler i hele 65 år. I årrekker førte han og hans nære slektninger årlig 2—3000 slaktedyr til Kristiansand, helt fra Bjerkreim og Helleland i Rogaland.

*

Her skal fortelles om Gisle Trondsen Møgedal. Bortsett fra vita og spredte opplysninger, bygger jeg på det rike tradisjonsstoff det var å finne hos mange gamle mennesker i Dalane og indre Agder.

For å lette leseren vil jeg først gi et *resyme* av tradisjonen om Gisle: Han har fått ettermæle som den mest ærlige og kravløse av alle slaktehandlerne i eldre tid! Ingen gjorde så greit opp for seg som han. Han var uvanlig ordhitten. Replikkene hans kunne være makeløse. Han kunne «spela seg med ord» så kunstferdig, at mangt han sa har folk husket i 150 år etter de ble sagt.

Han hadde et legemlig handikap, var låghalt (venstre fot var noe for kort). Han hadde ei brun merr, som halta på venstre bakfot og som han brukte på ferdene sine i 25 år. Han var alltid fjåg og glad, en «skjemtegauk» som kunne ironisere

over andre og ikke minst over seg selv og hesten sin. Han kom godt ut av det med alle folk, var den rake motsetning til sin far, den berømte bondehøvdingen og slåsskjempa *Trond Lauperak*, Bjerkreim sogn.

Han ble gift med ei ung, vakker, velstående og barnløs enke på garden Møgedal (Mykedal) i Helleland sogn. Han fikk gard med henne og tok navnet Møgedal. På den måten ble han hellandsbu til sin død. Han nøt almen og stor tillit og var bl. a. i mange år «Forligelseskommissær».

Han førte drifter med slaktenaut og slaktesau fra Dalane til Kristiansand i alt i 65 år, derav først i 15 år som driftekar og hjelper hos broren, Tolleiv Trondsen Lauperak (Bjerkreim), etter at han var blitt konfirmert. Etter konfirmasjonen var det bare det året han giftet seg og det året han døde som han ikke var driftekar.

Ovenstående gir i store trekk en rammeoversikt over Gisles liv og virksomhet. Men folkeminnet har også, hos en hel rekke eldre folk i Dalane og Agder, bevart mange småtrekk og detaljer om Gisles ferd. Vi kommer etter hvert tilbake til noe av dette. Først vil jeg gi hans vita og plassere ham i hans rette sosiale og tidshistoriske ramme.

Gisle var født 4. september 1763 på *Lauperak* i Bjerkreim sogn i Dalane, Rogaland. Han var nr. 6 av 8 søsken. Foreldrene var den kjente bondehøvdingen i Dalane *Trond Eriksen Lauperak* (1727—1804) og hustru *Berte Torleivdtr. f. Hetland* (1726—1813). I boka om *Trond Lauperak*, skriver forfatteren, *Aamund Salveson*, at *Trond* var den mest navngjetne bonden i Rogaland på 1700-tallet. Enkelte forfattere av rikshistoriske verker, bl. a. ~~O. A. Overland~~ har omtalt *Trond*, og han fikk sin selvsagte plass også i *Sem Austrumsdals* bok: *Bjerkreim*. Dessuten har *Tronds* bragder gitt stoff til mange forfattere av artikler i årbøker og aviser. Tradisjoner om *Trond* har ennå mange bærere i bygdene i Dalane. Særlig er det mange som ennå hermer etter *Trond*: «*Fredrik er nok kongje i Danmark men eg er kongje i Bjerkreim*!» Og så kommer en eller annen av de tallrike sogene om *Tronds* kamp mot futer og andre embetsmenn eller hans slagsmål med andre sterke og ville karer i den tids Dalane.

Ø Filtregkk! Skal være O. A. Johnson og Halvdan K. 19

I Tronds tid var Lauperak ennå udelt, gammel ættegard. Aamund Salveson skriver at den var blant de største i Bjerkreim. Dette er bare rett med hensyn til areal. Garden hadde kornskyld 24 spann, og mange gardar i Dalane var meget større. Men Trond satt med *hele* garden, så han må nok kalles en forholdsvis velstående bonde. Da hans mor, Ingeborg Villasdr. f. Bjerkreim, døde i 1748 var odelstaksten på Lauperak 2200 riksdaler. Utenom åtte hun 350 daler. Trond satt godt i det, men var ikke blant de rikeste menn i Dalane.

Lauperak ligger som eneste gard på sydostsiden av det 16 km lange Ørdsalsvatnet i Bjerkreim. Til garden hører svært store heier med beiteland og slått. Tross kornskylda var det en typisk krøttergard, med 24 kyr på bås. En utgammel ferdselsvei går over garden og binder sammen sentrale strøk av Bjerkreim med Jæren i vest og indre Agder i øst. Jeg har tidligere skrevet om denne ferdselsveien, bl. a. i en liten studie over «Dronning Astrids flukt» (Agder Historielag 1958, Årbok for Jæren og Dalane 1955, samt i etpar avisartikler i Fædrelandsvennen for 4/2. og 10/2. 1956).

Før kjøreveiene kom, var Lauperak som et knutepunkt på den tversgående gamle ferdselsveien. Hestehandlere og slaktehandlere for denne veien med flokkene sine. I den tid lå det ei stor ferje ved Lauperak-landet for føring av krøtter over vatnet, og de hadde dessuten båter på begge sider. Likevel skal det ha hendt at store drifter ble jaget på svøm over vatnet, ca. 300 m. Her for kramkarer fra Telemark og andre bygder, gylendinger og andre på ullkjøp, «fant og fagnamann» i blanding, ikke minst ungdom fra indre Agder-bygder som ville på fiske i Rogaland og/eller ta onnearbeid eller helårstjeneste i Bjerkreim eller på Jæren. Hvert år overnatta folk ofte på Lauperak, og mange slags kontakter kom i stand.

I denne heimen vokste Gisle opp. På en slik gard og i et slikt miljø ble barna tidlig modne. De ble vant til farende folk, og krøtter og handel gikk inn i barnelærdommen. Det er hermet etter Gisle at i hans slekt på fars- og morssiden hadde det vært slaktehandlere og hestehandlere i 4 ledd. Om dette er helt rett vet jeg ikke, Gisles bror Torleiv (Tolleiv) Trondsen (1753—1843) tok til med slaktedrift til Kristiansand da

han var 20 år gammel. Han var da ferdig med militærtjenesten ved Artillerikorpsset i Kristiansand. Han var først hjelper hos en slektning i noen år, så hjalp faren ham med startkapital til egen drift. Hans kone var fra garden Bjerkreim, og der fikk Torleiv også gard. Men han drev slaktedrift ved siden av bruket, og det er sagt at han mange år hadde *to* turer til Kristiansand med driftefe, og at fetteren hans, Torleiv Mortensen Svela (Vikeså) gjorde det samme.

Gisle, som var 10 år yngre enn broren Torleiv, ble konfirmerert 1779. Det må da være i året 1780 han tok til som hjelper hos broren. Om broren Torleiv vet tradisjonen bare at også han var ulik far sin, at han var ærlig og pålitelig, men at han ikke hadde Gisles evne til å ordlegge seg og til å vinne folk for seg.

Gisle giftet seg året 1796. Han var da 33 år gammel. Ifølge tradisjonen lå han heime det året han giftet seg, var ikke med drift. Da hadde han vært hjelper hos broren i 15 år, hadde lagt seg opp penger av lønnen og dels ved egne dyr han fikk ha med i brorens drift. Dessuten var han allerede blitt godt kjent med veiforholdene og ikke minst kjent med slaktermestrene og andre folk i Kristiansand.

Han ble gift med Anna Torgisdtr. Møgedal i Helleland (1777—1840). Hun var bare 19 år gammel, hadde allerede rukket å bli enke, men ikke rukket å få barn. Garden hun åtte var ganske bra. Tradisjonen sier at Trond hadde en finger med i giftermålet, og at Trond ellers sørget for å få alle sønnene sine godt gift. Om så var, så var det ikke noe sjelden, men heller en gammel skikk i bygdene. Og vi vet at *enker* var meget ettertraktet og kunne bli gift både to og tre ganger, nesten likegyldig hvordan de så ut.

Det var *garden* frierne så på, ei gammel enke fulgte liksom med på kjøpet: Et gammelt ordtak i Dalane og Lister sier at «torva gifter slurva». Men Gisles unge enke var såvisst ingen slurve. Tvertimot sier tradisjonen at hun var vakker, så Gisle var heldig som så ofte ellers. Og munntøyet hans var jo i orden, så han trengte såvisst ikke farens hjelp til å finne en make.

Gisle la sammen det han hadde selv og det han fikk med kona og startet med oppkjøp for seg selv. Tradisjonen sier

at han dessuten lånte 100 daler på grannegarden Imiseid. Noen har undret seg på dette, fordi Imiseid var en liten gard, og fordi mannen var pakter på garden. Løsningen fant jeg på Guddal i Sirdal. Der kunne en mann fortelle at Imiseid'en var slaktehandler, og at Gisle tok over hans «forretning» med gjeld og utestående fordringer. Dette høres rimelig ut, og det kunne vel hende at nettoen ble 100 daler i den tid. Denne slaktehandleren hadde hatt driftebeite nord for garden *Eftestøl* i Fjotland. Når vi da vet at Gisle også holdt seg i samme hei i mange år etterpå, så er trolig Guddal-tradisjonen rett.

Ved giftermålet flyttet Gisle til Møgedal. Etter tidens skikk tok han navn etter bostedet og ble hetende Gisle Møgedal resten av livet.

Han slo stort på. Det blir sagt at han kunne ha drifter på 4—500 stk., av disse var ca. 1/4 sau, resten var kviger, ungstuter og gjeldkrøtter samt etpar mjølkedyr i hver drift.

Samtidig fortsatte broren Torleiv Lauperak og fetteren Torleiv Mortensen Vikeså (Svela) hver for seg med omlag like store drifter. Disse to kunne i mange år omkring 1800 hver for seg reise to ganger årlig til Kristiansand med drift. Gisle derimot reiste bare en gang hvert år. I heimegrendene lo folk av dette. De mente han likte ikke å være så mye borte fra den vakre kóna si. I alle fall fikk Gisle bedre tid enn de andre til å stelle med både kone og gard.

I tidligere år, mens Gisle var hjelper hos sin bror, hadde denne levert slaktefeet noen ganger i Arendal, men fra slutten av 1700-tallet leverte disse tre slektinger alt sitt slaktefeet i *Kristiansand*. De tjente bedre slik, ble det sagt. I årrekker leverte disse tre menn fra Bjerkreim hvert år 2—3000 slaktedyr til Kristiansand! — Det er klart at 2—3 tusen slaktedyr årlig må ha betydd mye for byen og seilskuteflåten, samt de militære enheter i byen, i hine tider.

Samtidig med de tre nevnte slaktehandlere opererte også en del andre menn fra Rogaland med drifter både til Arendal og Kristiansand. Alt driftefeet ble ført over heiene etter gamle, kjente veitrákk.

Driftetraffikken var ikke *smughandel* nå lenger, fordi Stavangers privilegier hadde fått nådestøtet i 1765. Trafikken

hadde tapt sitt spenningsmoment, men økte til gjengjeld i omfang. I 1789 fikk *Egersund* rettigheter som ladested, men allerede en mannsalder før hadde driftige egersundske skippere og handelsmenn fått hånd om en del av mellomhandelen Vestlandet—Østlandet. Egersund kunne selge salt kjøtt, skinn og huder, garvet lær og ullvarer og førte varene på egne skip bl. a. til Bergen. En vet om at endel kjøtt ble ført fra Egersund til Kristiansand og Arendal også, men jeg har ikke oversikt over mengden. Det må ha vært vanskelig å konkurrere med driftehandlerne, som fikk fortsette i lange tider med å dekke storparten av Kristiansands kjøttbehov ved tilførsel over land, helt fra Dalane og Sør-Jæren. Når dalbuene så lenge fikk ha hegemoniet i slaktetilførselen til Kristiansand kan det bare tolkes på én måte: Handelen lønte seg for både kjøper og selger. —

*

Jeg vil nå fortelle en episode fra Gisles liv heime i Helleland. Gisles far, Trond Lauperak, døde 2. september 1804. Etter begravelsen kom Gisle heim igjen til Møgedal med ei to år gammel brun merr, som han hadde kjøpt «forlods» ut av boet. Den halta på venstre bakfot. Haltingen gjorde at øyken fikk en eiendommelig gang, den kastet hodet i været for hvert annet skritt. «Hu oste fram mæ hove i vere», sa folk.

I denne tid var *Gerhard Henrik Reiner* sogneprest til Helleland. (Helleland prestegjeld består ennå av Helleland sogn og Bjerkreim sogn. I den tid var også Heskestad sogn med, det ble i 1820 lagt til Lund prestegjeld). Trond hadde vært venner med tre prester før *Reiner*, men denne ble han uvenner med, og folk forteller at *Reiner* hatet Trond, som døde uforliket med *Reiner*. Samme året som Trond døde ble *Reiner* forfremmet til prost i Dalane. Han var en lærd og sikkert dyktig pedagog, rasjonalist som de fleste prester på denne tid. Men folk mente han var overlegen og kaut på det. Også han «oste fram mæ hove i vere», sa folk.

Nå var *Reiner* blitt prost og hadde samtidig blitt kvitt sin argeste motstander. Han følte seg kanskje ovenpå og fikk lyst til å gantes med Tronds barn. Uheldigvis for *Reiner* falt det på Gisle.

Senhøstes 1804 var det en søndag usedvanlig mye folk samlet ved Helleland kirke. Noen sier det var konfirmasjons-søndag. Også Gisle var til stede. Han hadde den brune, halte merra som ridehest. Det er rimelig han hadde forberedt seg på et ote med den nye prosten, for han kunne vanskelig tilgi Reiner hans opptreden mot faren.

Etter kirketid passet Gisle på å ha hesten klar. Han leide den litt fram og tilbake på kirkebakken, slik at Reiner da han kom ut fikk øye på både han og hesten. Reiner gikk i fella.

«Du har fått dig en vakker hest, Gisle», sa han smørblid.

«M-ja, men eg tru helste hu æ ei merr å inkje hest», svarte Gisle likesom unnselig og kikket ærbødig bort på prosten.

Nå ante folk at noe var i gjære og stimlet sammen om de to. En fikk alltid underholdning der Gisle optrådte med sin slagferdighet.

«Nåja, merr eller hest, så er den vakker», sa prosten.

«Prosten he nok rett, men ligavel he hu to leie lyde», sa Gisle og nå var blikket hans uskyldsblått og åpent.

«Jasså, min gode Gisle, og hvilke er så de to lydene?»

«Jau, hu *reinerta* seg framme å *gjitla* seg bag», svarte Gisle og hadde aldri i sitt liv vært mer uskyldig i blick og stemme.

De som stod nærmest snudde seg og lo i hendene, men de som stod lenger unna lo høyt. Da prosten ble rød i toppen og gikk sin vei uten ord, slo folk latterdøra på vid vegg. Til slutt lo «heile kjørkjegarden så dvergmåle lydte frå Hedleberje», sier tradisjonen om episoden.

Gisle hadde fått sin hevn. Det må her skytes inn at i syd-vest-norske målføre blir -sl- uttalt som -tl-. Idag sier folk *Jitle* for Gisle, men på 1800-tallet ble samtidig også *gj*-lyden uttalt tydelig, man sa *Gjitle*. Som vi ser laget Gisle *nye verb* med tydelig brodd både mot seg selv og mot prosten. Når øyken haltet bak ble det å «*gjitla* seg» bag, og når den buste fram med løftet hode ble dette å sammenlikne med Reiner, øyken «*reinerta* seg» altså framme.

Etter den dag var prost Reiner svært varsom overfor Gisle. De satt sammen i «forligelsescommissionen» i mange år, men vi hører aldri om noen flere sammenstøt. Reiner døde i 1823, han var prost til sin død.

Folk i Dalane har ledd og fortalt historien til denne dag. Det ble slik at om en mann var halt, sa de at han «gjitla» seg. Og var en mann pågående og bråfus, sa folk at han «reinerta» seg.

Historien om Gisle og prost Reiner hørte jeg allerede som barn av min mor, *Gurina Jakobsdtr. f. Birkedal* i Forsand (1871—1954). Hennes oldemors mor, *Ingeborg Trondsdr. Bjerkreim f. Lauperak* (1751—1801?) var søster til Gisle. Ingeborg var den eneste datteren Trond Lauperak hadde.

I 1943 skrev jeg ned historien, slik mor da fortalte den, og gjengir den her. Ellers har jeg i tiden 1953-63 fått høre tradisjonen av mange eldre i Dalane og i enkelte vestre bygder i Vest-Agder. Historien blir ikke fortalt likt av alle, men hovedpoenget er det samme. Etpar fortellere mente at Gisle hadde sagt ordene til andre folk, de trodde knapt han hadde våget å tale slik direkte til prosten.

Noen historier fra heieliv og driftevei bør være med i Gisles minnekrans:

En mann på Seland i Fjotland spurte Gisle hvor han likte best å ha driftebeite. Han svarte: «Eg liga meg godt både hør å dør i Skodhera, fø hør seie folk hør å dør just så dør heima». (Det er rett nok at målføret i Fjotland har runding av *e* til *ø* framfor *r*. Samme runding har målet i Dalane I.B.E.) Skotherad er ellers et gammelt navn på Eiken, men i Dalane har folk ofte reknet Fjotland med i navnet.

En gang Gisle for framom Eikeland i Fjotland med drifta si, stod mange folk i tunet for å se på og kanskje slå av en prat med karene. Mellom de frammøtte var det en mann fra Kvinesdal, som ikke kjente Gisle, og da Gisle kom nærmere, sa mannen halvhøyt til sidemannen: «Eg meina mannen å merra halta likt». Gisle hadde hørt ytringen, og da han kom fram til flokken sa han smilende:

«Sant, sant, broe. — Alt fe æ sin herre likt, veid me. Å så æ dæ så gjitlanne gjillt te sleppa gå eisemadle å halta i heia». Og så lo han godt og fikk hele flokken til å le med. Slik kunne han ofte ved å ironisere over seg selv skape kontakt med bygdefolk.

På Seland og Lindeland i Fjotland fortalte folk at der i bygda

ble Gisle ofte kalt «Halte-Gjitle» og «Den halte normannen mæ den halte merræ». *Den* slaktehandleren kjente alle. Og alle likte Gisle godt.

Det ble hermet etter gamle folk: «Gjitle æ gjillaste å gjævaste gjesten». Og når det var tale om en person som var omframt grei og gild kunne de si at han var «Gjitlanne gjille».

På ferden gjennom bygdene i indre Vest-Agder stoppet ofte Gisle ved gardene og på faste kvile- og legeplasser. Bygdefolket kjente ruta hans og møtte opp med slaktefe som de solgte. Og Gisle gjorde alltid opp kontant og greit, for som han sa, var det ikke sikkert han for just samme veien heim igjen.

Idag vil det selvsagt være helt uråd å fastlegge i *detalj* hvor driftekarene reiste. En gang Gisle ble spurt av en nysgjerrig granne, svarte han med ordtøket: «Heiann æ vide å vegane manje». Nær garden *Farhom* i Eiken må vår Gisle (eller en annen med samme navn) ha gitt navn til ei lega, *Gisle-legå*, og samme navn skal også ha vært i bruk om en legeplass nordom *Mjåvatnet* i Fjotland. Dette fikk jeg høre bl. a. av en mann på Guddal i Sirdal som var født på nabogarden. Det er kanskje rimelig at Gisle har reist vegen om *Farhom* med drifta i noen av de åra han hadde sommerbeite i Fjotland. Jeg er ikke lokalkjent i området.

På gården *Kvina* i Sirdal, som ligger ved elva *Kvina*, fikk jeg høre at en høl i elva mellom *Kvivatnet* og *Kvifjorden* den dag idag kalles *Gjitle-hølen*, og en stor stein på vestsiden kalles ennå *Gjitlesteinen*. Disse to navn vet vi *sikkert* har sammenheng med vår mann. Gisle lå der, i området som kalles *Kvibeitet*, de siste 8 år av sin heietid. Han hadde sitt «kvarter» ved den steinen, og når han skulle videre med drifta til *Kristiansand*, lot han krøtterflokken svømme over hølen. Gisles yngste sønn, *Store-Jonas*, var hjelper hos faren i disse åtte årene, og *Jonas* hadde fortalt mangt og meget fra disse årene (1838—1845) i *Kvibeitet* og om reisen videre til *Kristiansand*.

Enkelte av de gamle jeg talte med hadde som unge folk kjent og talt med *Store-Jonas*, som da var en eldre mann. Gamle *Sven Berge*, f. på *Terland* i *Helleland* 1864, var en av disse. Til *Sven* hadde *Store-Jonas* sagt at i de 8 år han var med far

sin i Kvibeitet hadde de ofte drevet opp om Rusdal i Hovsherad, om Tonstad og Guddal og inn Lilandsdalen til Kvibeitet. De hadde fisket mye i Kvifjorden, så han ble så lei av fisk. På veien gjennom Sirdal hadde faren kjøpt slaktenaut av sirdølene. Det samme gjorde han når de for videre med drifta gjennom Åseral eller Eiken og Bjelland. Men når de kom så langt var det lite de kjøpte, for på den tid hadde man i disse bygdene *lokale driftehandlere* som kjøpte opp krøtter.

I Gisles tid var det driftekarer fra Lund (Skårdal o. fl. garder), noen fra Bakke sogn og dessuten folk fra Åseral og Eiken og Fjotland. Alle disse lå med drifter i heiene der oppe og drev siden flokkene ut til Kristiansand og Arendal og solgte til slakterne der.

Det ble sagt at Gisle Møgedal trolig var den siste virkelige store slaktehandleren av «*normenn*» som hadde driftebeite så langt syd som i heiene i Fjotland, Eiken og Åseral. Siden overtok «*innfødte*» driftekarer der, mens de «*nordmenn*» som fortsatte etter Gisle helst holdt seg lenger nord, i Sirdals- og Byglandsheiene. I alle fall minket det svært av med «*nordmenn*» etter Gisles tid. Siste år Gisle lå med drift i Kvibeitet var i 1845. Han døde 2. juledag 1846, og Store-Jonas hadde fortalt at han og faren ikke hadde drift *siste sommer* faren levde. (Rogalendinger kalte folk fra Agder, Telemark og lenger øst for «*austmenn*», selv var de «*normenn*» når de kom øst over amts grensen. I.B.E.)

*

Det er etter mange fortellere sikker hjemmel for at Gisle og sønnen Jonas lå med *slaktedrift i Kvibeitet i årene 1838—1845*, d.v.s. de siste åtte år Gisle hadde drift. Like sikker hjemmel har vi for at Gisle de aller siste 3 år bare hadde *sau* i drifta si. Om grunnen til det hadde Jonas selv fortalt til flere, at faren da var svekket av alder, synet hadde minket, og han var meget støl og giktbrudden. Han rei omkring, og ellers satt han ofte ved den førnevnte Gjitlesteinen. Han klarte ikke lenger den ekstra påkjenningen det var å ha blandet drift av både storfe og sau, og han minket også ned på dyretallet. De hadde

i de tre årene drifter på ca. 300 sau, og det falt mest på Jonas å holde flokken samlet.

I den tid hadde folk i Rogaland kommet i gang med *den nyere form for heietrafikk*: nemlig å gjæte sau i heia og drive dyra hjem igjen om høsten. Sven Berge hadde talt med Jonas om dette, men Jonas hadde svart at faren var altfor innlevd i det gamle. *Han gjætte aldri for andre, men for til Kristiansand og solgte dyra til slakt helt til siste året!* Han rei begge veier, og de for sent fram, for de trengte 6 dager fra Kvina til Kristiansand, mot ellers ca. 4 dager.

Det fortelles etter Store-Jonas, at han var med sin far *til Kristiansand* med slaktedrifta i alle disse 8 år de hadde beite vestenfor Kvifjorden (Kvibeitet). Da de i de tre siste årene bare kom med sau, gikk det litt tregere å bli kvitt dyra, fordi byfolket selv ikke likte sauekjøtt så godt. «Men du veid dæ jekk te sjipskost», sa Jonas og lo.

*

Gisle og Jonas hadde drifta si liggende i grindgarer på garden *Grim ved Kristiansand*. Mens de oppholdt seg i byen overnatta de ofte hos slektingene, Jonas og Nils *Birkrem*, som da hadde kommet i gang med kjøpmannskap i byen. Disse to var fettere til Store-Jonas. De var sønner til Peder Nilsen Bjerkreim og Ingeborg Trondsdr. f. Lauperak. Hun var, som før nevnt, eneste datter til Trond Lauperak og ble gift 1768 bare 17 år gammel med den heller fattige Peder.

Peder og Ingeborg fikk det mindre godt. Trond hadde lagt sin «elsk» på de 7 sønnene sine og brydde seg minst om Ingeborg. (Han hadde likevel lært henne å lese og skrive, noe som var sjelden blant kvinner den tid). Forholdet mellom Trond og datteren ble verre da hun fikk en sønn som var krøpling og kalte ham Trond etter sin far. Enda verre ble det da hun etter 20 års ekteskap ble skilt fra sin mann. Også dette var noe uvanlig i disse tider, og det fortelles at Trond sa hun førte skam på ætten! Ingeborg har nok vært en heller egenrådige dame. Etter skilsmissen fikk hun opphold som «inderste» hos sin bror Adam Trondsen på Hovland i Helleland. Der er hun nevnt ved folketellingen 1801, sammen med eldste datteren, Torgjerd (Tarjer) Pedersdr., som «syer med moderen».

Denne Tarjer ble siden gift med skomaker *Jakob Brualand*, Helleland. Deres hus stod der det eldre Helleland meieri ble bygget siden. Flere gamle i Helleland husket huset, bl. a. Theodor Hovland og Sven Berge.

Mens Trond Lauperak slo hånden av datteren og barna, falt det i sønnens lodd å ta seg av noen av søsterens barn: Slaktehandlerne Torleiv og Gisle hyrte sine nevøer Nils og Jonas som hjelpere på ferdene til Kristiansand, og der sørget de for å få dem inn i håndtverkslære. Jeg vet ikke hva Nils fikk lære, men Jonas ble utlært hattemaker. Begge tok handelsborgerbrev og er nevnt flere ganger i årene 1806 og utover. (Borgerrulle for Kristiansand 1641—1820). De to brødrene skrev sitt navn *Birkrem*, etter tidens skikk. En eller muligens begge brødrene ble gift i Kristiansand og fikk etterkommere som tok seg bra fram, noen hadde bakeri (Birkrems Bageri). Jeg har forøvrig ikke nærmere kjennskap til denne slektsgren. (En tredje bror, Morten Pedersen Birkrem, slo seg ned i Bergen og ble kjøpmann der. Heller ikke denne gren vet jeg mer om). For alt jeg vet har etterkommerne kanskje ikke engang kjennskap til at slekten stammer fra Lauperak i Bjerkreim, og at det var slaktehandelen som egentlig førte Nils og Jonas Birkrem til Kristiansand.

Store-Jonas Møgedal fortalte folk om fetterne sine i Kristiansand, men han «glemte» nok å fortelle at han selv stundom var til bryderi for disse. Det har ihvertfall hans far, Gisle, fortalt. Han sa at Jonas var så flink og grei så lenge de holdt på med drifta, men når de kom til Kristiansand, drakk han seg ofte full og ble arrestert. Det hendte Jonas kom heim en uke senere enn faren, og da var han nedfor og skamfull og blakk. Faren hadde ellers ordnet det slik med slektningene, at Jonas ikke fikk bære mange penger på seg i byen. Dette hendte altså i tiden 1838—45.

Noen år tidligere, under krigen 1807-14, hadde Torleiv og Gisle Trondsønner, samt fetteren Torleiv Mortensen Svela (Vikeså), hatt med seg flere andre slektninger som hjelpere med driftene. Etpar av disse var brødrene? Trond og Johannes Mortenssønner *Gjedrem*. De gav seg til i byen og drev som kjøtthandlere, men reiste visstnok fra byen da de florisanteste

kaperår var forbi. I Borgerrullen er ellers Trond ført opp feilaktig som Gudrem, skal være *Giedrem*, enten dette nå skyldes skrivefeil eller trykkefeil (Borgerrullen s. 228). Han var slakterborger iallfall 1818. Jeg vet ikke når han forlot byen. Også familien *Ramsland* fra Helleland kom på lignende måte til Kristiansand.

Tilbake til Gisle og Store-Jonas. De for med sin siste drift til Kristiansand i 1845. Gisle ble svakere etter hvert og døde 2. juledag 1846. Store-Jonas fortsatte ikke som driftekar. Han giftet seg og slo seg ned i Helleland som skomaker. Siden kjøpte han et mindre bruk på heimegarden Møgedal og bodde der til sin død. Han var barnløs.

*

Forskjellige misforståelser gjør det nødvendig å komme litt mer inn på Gisles og Store-Jonas' opphold i Kvibeitet i årene 1838—1845.

Ovenfor har vi hørt at de hadde *blandet* drift helt til og med sommeren 1842, mens de hadde *bare sau* i drifta somrene 1843, 1844 og 1845. I alle disse 8 årene for de til Kristiansand etter endt sommerbeiting og solgte dyra til *slakt*, også de 3 år da de bare hadde sau i drifta.

Jeg har også nevnt ovenfor at på denne tid hadde den moderne eller nye form for driftetraffikk kommet godt igang på Jæren og i Ryfylke. (Dalbuene var senere ute, de hadde foreløpig utmarksvidder nok selv). Vi ser altså at *på samme tid* som Gisle lå i heia og gjætte *slaktesau* som en fortsettelse av et yrke han hadde holdt på med i over 60 år, kom det nye folk i heia og gjætte sau som skulle *drives hjem igjen* til eierne på Jæren om høsten.

Det var en overgangstid mellom gammelt og nytt, mellom den gamle tids slaktedrift og den nyere, som gikk ut på å ha store smaledrifter på sommerbeite i heia, for så å føres heim igjen.

Dette sammentreff i tid og omstendigheter har delvis ført til den misforståelse å se Gisle som en representant for den nyere form for driftetraffikk, at Gisle skulle ha *gjætt for andre* de siste år av sin karriere og ført smaleflokken heim igjen om høsten. Jeg har vist ovenfor at en slik slutning er

umulig og uholdbar. Det er altfor mange som har vitnet at Gisle «aldri kom heim atte mæ noge», men at han også de tre siste årene for til Kristiansand og solgte til slakt. Han var for gammel til å skifte yrke. Det var bare alderen som tvang ham til å innskrenke slaktedriften til bare sau de tre siste årene.

Misforståelsen skyldes trolig mest et oppsett av E. Valevatn i Årbok for Jæren og Dalane 1954: Fra de første heiegjæternes liv i Sirdal. Valevatn forteller der om en samtale han hadde med gamle Torje (Tarjei) med Kvina. Samtalen må ha funnet sted året før Torje døde. Torje døde (han frøs dessverre ihjel) på isen på Kvifjorden i 1927, 78 år gammel.

Ifølge Valevatn forteller gamle Tarjei at «den første driftegjæteren som kom med sauedrift til Sirdalsheiene var «Gisle Møgedal fra Jæren». Han hadde en drift på ca. 200 sau, og det skulle ha hendt for ca. 75 år siden.

Som vi ser inneholder utsagnet halve sannheter og dels misvisende opplysninger. Det som er riktig er jo at Gisle var den første driftekar som kom til Sirdalsheiene (vel å merke: i traktene omkring Kviha gard) med *sauedrift*, men Valevatn gir seg med det og overser (eller kjenner ikke til) at Gisle jo fortsatte sin *gamle* gesjeft som slaktehandler, og slett ikke var *sauegjæter* av den nye typen som kom etter ham. Valevatns intensjoner var å skrive om sauegjætingen, ikke om den eldre form for gjæting av slaktedrifter.

Jeg hadde allerede i året 1954 som utsendt medarbeider for Instituttet for sammenlignende kulturforskning, oppholdt meg i mange uker i Sirdal og Tonstad. Da hadde jeg bl. a. detaljundersøkt gardene Liland, Ausdal, Kvina, Lunde og Skeie med Njårland. Jeg var i flere dager på Kvina gard og skrev opp etter Gunnhild og mannen hennes, Aslak (Atlak mæ Kvina, som han kaltes). Atlak hadde fortalt meg bl. a. om Gisle Møgedal og oppholdet hans i Kvibeitet, at han p. g. a. sin alder drev med *slaktesau* i de siste årene sine der, og at han i begynnelsen av august drev flokken over Gislehølen og for østover og ut til Kristiansand med drifta og solgte til slakt. Det samme, eller omtrent det samme, hadde mange andre fortalt. Jeg stusset derfor da Valevatn skrev sitt oppsett.

Sommeren 1958 var jeg igjen i Sirdal, nå for å studere spesielt *gardgrenser* o. a. Jeg fikk da påny tale med Atlak og foreholdt ham de ulike opplysninger. Jeg hadde tilmed tatt med meg årboka og viste fram og leste opp av Valevatns oppsett. Atlak sa da at «Dæ æ Valevatn så he vasa ihob noge». «Hadde han spurt meir ud, sje han nok fenje høyrte meir a far». Atlak sa, at far hans (Torje) visste like godt som han selv at Gitle for over Gjitlehølen og reiste til Kristiansand også med sauedrifta si, de siste år han lå i Kvibettet, og at Gitle slett ikke gjætte for andre, men bare gjætte sin egen slaktedrift.

Gamle Torje Kvina (de skriver: *Kvinnen*) kjente selvsagt ikke Gisle. Da Torje ble født i 1849 var det 3 år siden Gisle døde. At Gisle blir kalt «fra Jæren» er tilgivelig. Folk i Agder er vanligvis ytterst lite orientert om geografien i Rogaland. Den dag idag taler de om denne eller hin «jærbuen» som har kjøpt seg gard i Agder, skjønt vedkommende innflytter gjerne kommer fra Dalene eller Ryfylke. Egdene har en tendens til å identifisere rogalendinger med jærbuer, på samme måte som man i eldre tid talte om «normenn» når folk hørte hjemme i Rogaland.

*

Artikkelen kan ikke slutes uten å omtale en episode borte i Fjotland i 1796. Dette året røk nemlig den førnevnte bjerkreimbuen *Torleiv Mortensen Vikeså* (Svela) uklar med folk på gardene Seland og Lindeland i Fjotland. Årsaken var at Torleiv kom med sin årlige, store drift av slakekrøtter, flere hundre stykker, og ville fare over den nye brua over Kvina elv (Lindelandsbrua), som folk på de to gardene hadde ført opp på egen kostnad. Nå forlangte de *brupenger* av slakthandlerne. Torleiv nektet, og det ble krangel og forsinkelse. Torleiv var på vei til Kristiansand med drifta si.

Denne Torleiv var fetter til Gisle, som før nevnt. Gisles mor, var nemlig søster til Torleivs far, lensmannen i Bjerkreim Morten Tollefsen Svela. Torleiv var 41 år i 1801. Torleiv kalles Tollei i daglig tale i Dalane. I Agder ofte Tollak.

Torleiv skal etter tradisjonen i Bjerkreim ha vært en noe bråkaut og pågående mann. Han liknet i så måte mest på

Trond Lauperak. De to fetterne hans, Torleiv og Gisle Trondsonner, var som vi har hørt, av en helt annen støpning.

Da Torleiv Mortensen kom med drifta til Kristiansand gav han inn klage til amtmann *Holm* i Lister og Mandals amt over bøndene på Seland og Lindeland. Han skrev at bøndene oppholdt ham i halvannen dag og tok 3 skilling for hvert naut han drev over brua, og at han endå måtte sprette (sølv)knappene av ermene til å betale med.

Amtmann *Holm* tok opp klagen og gav bøndene anledning til å uttale seg skriftlig. Og det gjorde de meget godt. De skriver bl. a.:

«Med forundring har vi erfaret at en nordmann ved navn *Tolli Mortensen Wigesaa* af Birkerims sogn i Stavanger amt har inndgivet klage til det høie amt: at vi have taget 3 sk. af hvert nød og desuden opholdt ham i 1½ dag, og at han til sidst maatte tage knapperne af ermene for at betale med, da det medste deraf er usandt, som han er dristig nok at anføre for det høie amt, etc». De sier videre at han ikke hadde trang til å ta knappene av ermene, «*enhver veed at denne rige slagtehandler ey havde trang dertil*». De hadde ikke tatt imot knappene han bød dem, og han ble skyldig dem 16 skilling. Resten hadde mannen betalt kontant.

De forklarer seg om brua. Den er 66 alen lang og bygget privat med store omkostninger av de 8 menn på de to gardene. I de siste 20 år hadde de bygget brua (om igjen) 3 ganger, fordi slaktehandlerne ved uforsvarlig overfart ødela den. «*Thi disse egenrådige og formedelst sin rigdom stolte slagtehandlere driver uagtet alle advarsler sin hele drift paa nogle hundrede stykker over paa en gang med den største skynding, hvilket maa beskadige og svække broen*».

Videre forklares at slaktehandlerne kan ta en annen vei ½ mil lenger nede, hvor de lar dyra svømme over elva, «— hvilket *Tollak Lauberak* gjorde, der i år kom dagen efter med sin betydelige drift».

Det overfartstedet som nevnes heter *Selandsvadet*. Der hadde «nordmennene» med sine drifter latt dyra svømme over allerede i mer enn 100 år før episoden hendte! Med hensyn til *Torleiv Lauperak*, så vet vi at han og fetteren *Torleiv*

Vikeså alltid hadde *hver sine drifter*, de reiste aldri sammen. De hadde vel for ulik natur til det.

Just dette året var ikke Gisle med. Som vi har hørt før lå han det året hjemme fordi han giftet seg. Han kom siden med drift for seg selv. Hittil hadde han jo vært hjelper hos broren Torleiv Lauperak. Når Gisle siden i livet omtalte episoden, fortalte han det på sin egen måte: «Sysjebadn Tollei 'reinerta' seg ei gong borti Skodhera —».

Amtmann Holm tok midt på treet. Bøndene fikk lov til å kreve opp brupenger slik: 3 sk. for hver hest, 2 sk. for hvert naut, og 2 sk. for hver 1—4 sauer. Etter dette var det nok Tollei Mortensen som fikk penger til gode hos bøndene, ikke omvendt. Men lovhjemlet takst hadde bøndene iallefall fått.

«Nordmennene» må ha godtatt og funnet seg i brutollen. Iallfall hører vi ikke senere om trette mellom partene. Episoden er omskrevet utførlig av Johan Jerstad (Fjotland sogebok s. 60 f. og Fjotland lesebok s. 62 ff.).

*

Sommeren 1960 var jeg siste gang i Fjotland på granskings-tur. Jeg talte med de gamle på Seland og Lindeland og fikk mye tradisjonsstoff om Gisle. Noe av dette er fortalt ovenfor. Navnet til de andre nordmenn som for framom med slaktedrifter hadde de glemt. De kan neppe ha lest bygdeboka, for navnet Tollei Mortensen Vikeså gav ingen reaksjon. De bare visste at det i gammel tid hadde vært krangel med «en nordmann» om brupengene.

Men almen tradisjon om «normannsdriftene» var det nok av. De fleste driftene som for om Seland kom over heia fra Ofte-dal i Bakke, noen kom fra Øksendalsheiene og noen nordfra. Men alle måtte over *Selandsvadet* før de fikk bru ved Lindeland. Jeg så på dette vadet, som var vanskelig å kalle *vad*. Vannstanden var så høy og strømmen stri. Både folk og dyr har nok hatt bry når de skulle over her.

Driftene kom gjerne om kvelden og ble liggende over om natta på *Drifteneset* eller Drifteodden, som de også sa. I gammel tid hadde de grunder her til å stenge av med, og ungdommen i kretsen overtok vaktholdet ved drifta. De hadde bål der og danset lenge ut over. Folk fra gardene omkring solgte endel dyr

til driftekarene. Så fikk også driftekarene ei skål øl, fikk kanskje «skjiba» seg litt med hår og skjegg og sove i ei seng på garden. Men de var alltid oppe grytidlig og jagde drifta over vadet. Gamle Tosten sa at folk tok seg fri når de visste driftene kom, det var likesom litt av en festdag med mye moro.

Om Gisle ble det fortalt at han og øyken hans hadde vært i ei ote med en bjørn i heia, og begge hadde fått livsvarig mén. Dette var nytt for meg. Vi vet jo at Gisle fikk den halte øyken fra boet etter faren, og Gisle selv var iallfall halt fra ungdommen av. Jeg lar dette spørsmålet ligge. De mange soger om ulv og bjørn på krøtterdrap ved driftene får også ligge — til så lenge.

Et annet forhold som ikke burde ligge stort lenger er registreringer av de gamle veirutene i de bygdene der både nordmenn og egder for med driftene sine. Innen Rogaland, Sirdal og Setesdal har jeg stort sett rutenettet klarlagt, men når det gjelder vei og sti i bygdene Åseral og Bygland med bygdene nedenfor og ut mot kysten er ennå mye uklart. Når det f. e. sies at «driftene for ned gjennom Bjelland og Øvrebø» eller «Bjelland—Finsland—Greipstad», så har jeg ingen detaljert rute og bare få stedsnavn. Her ligger en oppgave for bygdebokforfattere.

Nærmere ut mot kysten vet vi at noen drifter kom ned gjennom Øvrebø—Mosby—Stray. Andre kom gjennom Gumpe-dalen—Songdalen—Brennåsen—Suldalen etter den gamle veien. Begge disse veiene løp sammen på *Krossen* og førte ned til garden *Grim*, hvor det som før nevnt fantes en sentral samle-plass for driftene. Herfra foregikk så det videre salg til slakteborgerne i Kristiansand.

Lærer *Sigurd Hortemo*, f. 1895, Greipstad, forteller at så sent som ca. 1910, mulig senere, for det store krøtterdrifter gjennom Songdalen og videre over Brennåsen. De hadde en rasteplass på *Nygårdsneset* syd for Hortemo. Han og andre gutter tjente noen ører med å passe på dyra. Siste store driftekaren han husker var Knut Dale som bodde i Finsland. Denne yngre tids driftekarer hadde ikke bare slaktekrøtter, de solgte og kjøpte også livkyr der de for fram. Sigurd Hortemo husker at hans far hadde kjøpt livkyr av driftekarer.

Men i denne yngre tid var det *forlengst slutt med de store «nordmannsdriftene»*. Gisle Møgedal var nok den siste virkelige ruvende driftekaren av den *gamle* skole, de som førte drifter helt fra Sør-Jæren og Dalane, de som i enda eldre tid (ca. 1680—1765) hadde gjort *smughandel med slakt til en levevei og et spennende yrke*, de som i tiden ca. 1750—1850 dekket en stor part av Kristiansands og kristiansandsskutenes kjøttbehov på en selvfølgelig og stillferdig måte.

Til Arendal fortsatte likevel «*nordmannsdriftene*» å komme helt til ca. 1920. Den mest berømte av driftekarene i denne ruta var *Gunnar Setra* fra Lund sogn i Dalane (Rogaland). Han var f. 1869. I tiden 1890—1920 var han virkelig stor slaktehandler. Han leide bl. a. heiebeite i Hegglandshei og brukte ofte å drive drifta over Jordalsbø til Dale i Tovdal, derfra ned til Arendal. Han drev også med kjøp og salg av livdyr på ferdene sine. Ble i 1893 g. m. *Anna Evensdtr. Bås* fra Åmli. De bosatte seg i Øyestad, hvor Gunnar ble en kjent og aktet kommunepolitiker, bl. a. ordfører. Han hadde sjeldne talemåter, og usedvanlig god hukommelse.

Det har undret meg noe at *Sverre Steen* i sin ellers så grundige og velskrevne *Kristiansands Historie* ikke har ofret oppmerksomhet på trafikken med slaktedrifter helt fra Rogaland, som i et par århundrer faktisk spilte en viktig rolle for byens trivsel og framgang. Til hans unnskyldning bør anføres det faktum at trafikken, delvis på grunn av sin lange tids karakter av *ulovlig handel*, delvis på grunn av sin tyste karakter i det hele, etterlot seg bare få utslag i registrerbart skriftlig materiale.

Til belysning av trafikken måtte det derfor hentes inn tradisjonsstoff fra *hele regionen*, en årelang og møysommelig innsamling. Jeg har utført dette etter beste skjønn. Alt kunne ikke komme med i en populærframstilling som her, og mange hull finnes. Disse burde interessere våre mange dyktige lokalhistorikere i Agder og Rogaland.

Noen heimelsmenn og fortellere:

Forsand: Serina Svalesdtr. Birkedal f. Birkeland (1851—1929). Jakob Pedersen Birkedal (1842—1920).

Bjerkreim: Gurina Jakobsdtr. Eikeland, f. Birkedal (1871—1954). Nils I. Eikeland (1872—1958). Ommund O. Ognedal (1856—1928). Georg Fuglestad. Torvald Austrøndal. Martin Hustuft o. fl.

Helleland: Theodor Hovland, f. 1872. Sven Berge (1864 — ?) Ole Møgedal, Skjerpe, f. 1888. o. fl.

Heskestad: Ola Berntsen Heskestad (1868—1960?). Helga Berthea Heskestad (1874 —?) o. fl.

Lund: Per Skårdal, Hovsherad (1892 —?). Sven Fladestøl, Hovsherad, f. 1876. Johan Moi, Moi (1867 —?) o. fl.

Bakke: Ståle Lenne (1865 — 1959?). Martin Birkeland (1870 — ?). Nils T. Virak (1866 — ?). Lars T. Virak (1867 — ?) Gustav Øksendal, f. 1891.

Gyland: Elias K. Gyland (1875 —?). Johanne G. Gyland (1884 —?) o. fl.

Tonstad: Johannes T. O^lsen (1865 —?). Jonas Bjørnstad (1882 —?). Carl A. Liland (1879 —?). Isak A. Liland, Gud-
dal (1872 —?). Torkell Netland (1880 —?).

Øvre-Sirdal: Per O. Ousdal, f. 1884. Aslak Torjesen Kvina (1888 —?). Torkef J. Lunde (1872 —?). Sven Sinnes (Bakken), f. 1874. Jøren T. Fidjeland, f. 1883. Lars S. Suleskar. Torkel T. Suleskar. Jørgen Ådneram, o. fl.

Bykle: Åsmund Drengson Byklum, f. 1897. Knut Hovden, f. 1888. Tallak O. Hoslemo, f. 1894. Knut Åvoldson Juvet (1867 —?). Åsmund Ryningen (Tveiten), Olav O. Tveiten o. fl.

Valle: Jon Løyland, f. 1887, o. fl.

Hylestad: Jon Bjørgulvson Rysstad. Jon Nomeland, Rys-
stad, Olav O^lRysstad, o. fl.

Bygland: Ånund T. Haugen, Sandnes, f. 1896 og Nils Nersten, Longerak.

Fjotland: Børel Lindeland. Tosten Seland o. fl. Dessuten forskjellige opplysninger fra enkeltpersoner i ulike bygder.

Kjelder:

Aamund Salveson: Trond Lauperak, Stavanger 1922.

Kyrkjebok for Bjerkreim 1713—1834, v. Søren Arneson, Stvgr. 1939.

Sem Austrøndal: Bjerkreim (bygdebok) Stvgr. 1932.

- Johan Jerstad*: Fjotland Sogebok, 1949 og samme: Lesebok 1964.
- Erik S. Gundersen*: «Slaget» ved Hundvåg i 1721. Ætt og Heim 1952.
- E. Valevatn*: De første heiegjæteres liv i Sirdal. Årbok for J. & D. 1954.
- Berent Skjelbred*: Ei bjørnehistorie etter Gunnar Levang. Årbok for Jæren & Dalane 1954.
- I. Berner Eikeland*: Gamle veier mellom Jæren—Dalane. Årbok J. & D. 1954.
- Trygve Stokka*: Den gamle postridevegen. Årbok J. & D. 1954.
- Utskrift av møteprotokollen for Gjesdal formannskap 29/5 1844 og 3/7 1848, etter Årbok for J. & D. 1954 v. Alf Ravndal.*
- Trygve Stokka*: Litt om den eldste driftevegen for hest og krøtter over fjellet frå Jæren til Telemark. Årbok J. & D. 1955.
- E. Valevatn*: Torje Kvina. Årbok Jæren & Dalane 1954.
- Nils Birkemo*: Den gamle veggen. Årbok for J. & D. 1955.
- I Berner Eikeland*: Dronning Astrids flukt. Agder Historielag, årsskrift 1958. Årbok J. & D. 1955.
- Georg Fuglestad*: Vassvegen mellom Jæren og Bjerkreim Årbok J. & D. 1955.
- I. Berner Eikeland*: Stedsnavn på Virak. Årbok J. & D. 1956.
- Bendix Chr. de Fine*: Stavanger Ampts udførlige beskrivelse. Rogalands historie og ættesogelag, 1952, ved Per Thorson.
- Sverre Steen*: Ferd og Fest. Oslo 1942.
- Sverre Steen*: Kristiansands Historie.
- Sverre Steen*: Det gamle samfunn. Oslo 1957.
- Borgerrulle for Kristiansand 1641—1820, m. innledning av Kjeld Helland-Hansen.* Kristiansand 1950.
- I Berner Eikeland*: Hoslemo i Bykle, et sentrum før Svartedauen? Fædrelandsvennen for 16/2 og 17/2 1959.
- Johs. Elgvin*: En by i kamp. Stvgr. 1956.
- Folketelling 1801 for Dalane.*
- Bygde- og gardsmanuskripter fra Dalane, Sirdal- og Setesdals bygder, 20 stk., utarb. av I. Berner Eikeland.* Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, arkiv.